

RAFAŁ KOSIŃSKI

<https://orcid.org/0000-0003-1245-6729>

Uniwersytet w Białymstoku (Polska)

University of Białystok (Poland)

Obraz kobiet w wybranych dziełach historiografii kościelnej z VI wieku.

Część 2. Historie Kościoła Pseudo-Zachariasza i Ewagriusza Scholastyka¹

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest kontynuacją analizy wybranych utworów historiograficznych pod kątem postrzegania przez ich autorów roli kobiet w opisywanych przez nich wydarzeniach. W tej części analizie poddany został obraz kobiet w dziełach syryjskiego mnicha zwanego Pseudo-Zachariaszem oraz Ewagriusza, świeckiego adwokata z Antiochii. Na końcu znajdują się wnioski podsumowujące obie części artykułu.

Słowa kluczowe: Ewagriusz, Pseudo-Zachariasz, historiografia późnoantyczna, historiografia kościelna

---

¹ Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki II” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiet – kontynuacja II”.

**THE IMAGE OF WOMEN IN SELECTED WORKS OF SIXTH-CENTURY
ECCLESIASTICAL HISTORIOGRAPHY, PART 2,
THE ECCLESIASTICAL HISTORIES OF PSEUDO-ZACHARIAH
AND EVAGRIUS SCHOLASTICUS**

Summary

This article continues the analysis of selected historiographical works in terms of their authors' perception of the role of women in the events they describe. This part examines the image of women in the works of a Syrian monk called Pseudo-Zachariah and Evagrius, a lay advocate from Antioch. Finally, there are conclusions summarising both parts of the article.

Keywords: Evagrius, Pseudo-Zachariah, Ecclesiastical Historiography, Late Antique Historiography

Niniejszy artykuł stanowi drugą część pracy *Obraz kobiet w wybranych dziełach historiografii kościelnej z VI wieku*. W części pierwszej, która ukazała się w numerze 13 „Czasopisma Naukowego Instytutu Studiów Kobięcych”², omówiona została *Historia Kościoła* Teodora Lektora i *Kronika* Wiktora z Tunnuny. W niniejszej, drugiej i ostatniej części, analizie poddane zostaną *Historie Kościoła* autorstwa Pseudo-Zachariasza i Ewagriusza Scholastyka, jak również zamieszczone w niej zostaną wnioski końcowe podsumowujące oba artykuły.

Autorzy

Pseudo-Zachariasz

Historia Kościoła Zachariasza Retora została napisana w latach 90. V w., jednak do naszych czasów zachowała się tylko jej syryjska wersja w dziele z roku 568/569 anonimowego autora, tzw. Pseudo-Zachariasza, który zawarł ją w księgach III–VI swej własnej historii. Pseudo-Zachariasz był mnichem żyjącym w Amidzie, gdzie miał dostęp do ważnych źródeł historycznych zgromadzonych w miejscowej bibliotece katedralnej przez antychalcedońskiego biskupa Mara³.

² Rafał Kosiński, „Obraz kobiet w wybranych dziełach historiografii kościelnej z VI wieku. Część 1. Historia Kościoła Teodora Lektora i Kronika Wiktora z Tunnuny”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, t. 13, 2022, 25–33.

³ Por. Geoffrey Greatrex, „Le Pseudo-Zacharie de Mytilène et l'historiographie syriaque au sixième siècle”, w: Muriel Debié (ed.), *L'historiographie syriaque*, (Paris: Geuthner, 2009), 33–37.

Jak wspomniano wcześniej, anonimowy mnich swoją kronikę zbudował na podstawie wcześniejszego dzieła pochodzącego z Gazy Zachariasza Retora. Był on blisko związany z późniejszym patriarchą Antiochii Sewerem. Po ukończeniu szkoły prawa w Berytos udał się do Konstantynopola, gdzie rozpoczął karierę prawniczą. W stolicy napisał po grecku zarówno utwory hagiograficzne poświęcone czołowym postaciom ruchu antychalcedońskiego, jak i *Historię Kościoła*, ukończoną prawdopodobnie około 495 r. To ostatnie dzieło, obejmujące okres 40 lat od soboru chalcedońskiego do śmierci cesarza Zenona, Zachariasz pisał z perspektywy umiarkowanych przeciwników postanowień soborowych. Autor koncentruje się na sprawach związanych z Aleksandrią i negatywnie ocenia biskupów Konstantynopola. Obficie cytuje dokumenty, często jednak poddaje je manipulacjom i zniekształceniom, których celem jest nadanie im pożądanego przez autora wydźwięku⁴.

Nie wiadomo, czy dzieło Retora przetłumaczył na syriacki sam Pseudo-Zachariasz, czy też skorzystał on z wcześniejszego tłumaczenia. Nie wiadomo także, czy wersja syriacka jest dokładnym tłumaczeniem *Historii Kościoła*, czy może jedynie jego skróconą wersją, z której usunięto informacje w mniejszym stopniu interesujące syryjskiego czytelnika. Wiemy bowiem z późniejszego dzieła Ewagriusza Scholastyka, że w pierwotnej wersji greckiej znajdowały się passusy, których brakuje u Pseudo-Zachariasza⁵.

Pseudo-Zachariasz był raczej kompilatorem niż autorem. Oprócz *Historii Kościoła* Zachariasza w swym dziele umieścił szereg wyciągów pochodzących ze znajdujących się w bibliotece kościoła w Amidzie dzieł, w niewielkim stopniu uzupełnionych przez nie-

⁴ Pauline Allen, „Zachariah Scholasticus and the *Historia Ecclesiastica* of Evagrius Scholasticus”, *Journal of Theological Studies*, t. 31, 1980, 471–488; Michael Whitby, *The Church Historians and Chalcedon*, w: Gabriele Marasco (ed.), *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century A.D.*, (Leiden–Boston: Brill, 2003), 459–466; Philippe Blaudeau, *Alexandrie et Constantinople (451–491). De l’histoire à la géo-ecclesiologie*, (Roma: École française de Rome, 2006), 544–549; Geoffrey Greatrex, *Le Pseudo-Zacharie de Mytilène*, 37–38 oraz Sylvain Destephen, *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*, t. 3. *Prosopographie du Diocèse d’Asie (325–641)*, (Paris: Association des amis du Centre d’histoire et civilisation de Byzance, 2008), 960–973 (Zacharias 1).

⁵ Pauline Allen, „Zachariah Scholasticus”, 471–488; Geoffrey Greatrex, „Pseudo-Zachariah of Mytilene. The Context and Nature of his Work”, *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies*, t. 6, 2006, 40–43; idem, *Le Pseudo-Zacharie de Mytilène*, 39–42; idem, „Introduction”, [w:] idem (ed.), *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor. Church and War in Late Antiquity*, translated by Robert R. Phenix and Cornelia B. Horn, with contributions by Sebastian P. Brock and Witold Witakowski, (Liverpool: Liverpool University Press, 2011), 32–57.

go samego. Są one trudne do precyzyjnego ustalenia, były to listy biskupów, historie kościelne, akta soborowe, korespondencja biskupów, źródła o charakterze apokaliptycznym, hagiograficznym, a także geograficznym⁶.

Ewagriusz Scholastyk

Z greckiej wersji *Historii Kościoła* Zachariasza korzystał polemizujący z nim chalcedończyk Ewagriusz. Pochodził on z Epifanii w Syrii II, gdzie urodził się ok. 536 r. w rodzinie miejscowych dekurionów. Po odbyciu studiów prawniczych służył chalcedońskiemu patriarsze Antiochii Grzegorzowi. Z patriarchą tym był blisko związany, broniąc go przed zarzutami o pogaństwo, a nawet towarzysząc mu w podróży do Konstantynopola w 588 r., gdzie Grzegorz musiał się oczyścić z kolejnych oskarżeń, tym razem o cudzołóstwo i nadużycia finansowe. Ewagriusz został także obdarzony honorowym tytułem kwestora przez cesarza Tyberiusza II. Z kolei cesarz Maurycjusz, którego rodziców i szwagra Ewagriusz znał osobiście, nadał mu tytuł honorowego prefekta pretorium. Jego *Historia kościelna* w 6 księgach napisana została w latach 592–594, zaś Ewagriusz zmarł niedługo później⁷. Korzystał on obficie z kroniki Zachariasza Retora, miał także dostęp do archiwum patriarchatu antiocheńskiego. Ewagriusz tworzył w środowisku neo-chalcedońskim, nie należał zatem do radykalnego skrzydła zwolenników soboru, co ma wpływ na przedstawienie wydarzeń zawartych w jego dziele⁸.

⁶ Geoffrey Greatrex, „Introduction”, 32–57.

⁷ Por. Pauline Allen, *Evagrius Scholasticus the Church Historian*, (Louvain: Peeters, 1981), 1–4; Michael Whitby, „Introduction”, w: *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, translated with an introduction by Michael Whitby, (Liverpool: Liverpool University Press, 2000), XIII–XX; Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, (Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan, 2007), 299–303.

⁸ Pauline Allen, „Zachariah Scholasticus”, 471–488; eadem, *Evagrius Scholasticus*; Michael Whitby, *Introduction*, XX–LX; idem, *The Church Historians and Chalcedon*, 480–492; Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, 303–307.

Kobiety w dziełach historiografii kościelnej w VI w.

Pseudo-Zachariasz

Na kartach *Historii Kościoła* Pseudo-Zachariasza pojawia się sześć cesarzowych, stanowiących (obok postaci biblijnych) najliczniejszą grupę kobiet. Pierwszą z nich jest żona cesarza Teodozjusza II, Eudokia, której postać dwukrotnie przewija się w tym dziele. Pierwsza z tych wzmianek to informacja, że udała się w celach modlitewnych do Jerozolimy, skąd powróciła i zmarła⁹. Po raz drugi pojawia się w kontekście słynnego monofizyckiego ascety i biskupa, Piotra Iberyjczyka¹⁰, który przed rozpoczęciem życia religijnego był iberyjskim księciem oddanym jako zakładnik na dwór w Konstantynopolu. Pseudo-Zachariasz informuje:

I był kochany przez niego [sc. Teodozjusza] i jego żonę Eudokię z powodu swych doskonałych cnót¹¹.

Piotr Iberyjczyk na kartach *Historii* Pseudo-Zachariasza jest postacią bardzo ważną, ukazaną jako święty, stąd pozytywny stosunek do niego Eudokii i Teodozjusza II stawia cesarską parę w dobrym świetle. Co ciekawe, autor nie informuje o bliskich relacjach między Piotrem a Eudokią w samej Palestynie, gdzie ten pierwszy wiodł życie ascetyczne, a cesarzowa spędziła kilkanaście ostatnich lat swego życia.

Kolejną cesarzową, o której pisze Pseudo-Zachariasz, jest Pulcheria. Podobnie jak w przypadku ostatniego wpisu dotyczące Eudokii, cesarzowa ta, przywołana trzykrotnie, pojawia się za-

⁹ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* II, 5 (tłum. E.W. Brooks, t. 1, 99, 30–31): *Et Eudocia regina, Theodosii uxor, Hierosolyma orationis causa profecta est et reversa, et deinde mortua est.*

¹⁰ Piotr Iberyjczyk był synem króla Iberii Bosmariosa, wysłanym w wieku około pięciu lat jako zakładnik na dwór konstantynopolitański. W latach 40. V w. uciekł z Konstantynopola i udał się na pielgrzymkę do Palestyny, gdzie został mnichem, a następnie w 452 r. biskupem palestyńskiego miasta Majuma koło Gazy. Był przeciwnikiem postanowień soboru w Chalcedonie, w związku z czym po kilku miesiącach został pozbawiony swej siedziby biskupiej i schronił się w Egipcie. W latach 70. V w. powrócił do Palestyny, gdzie rozwijał życie monastyczne, zob. Cornelia B. Horn, *Asceticism and Christological Controversy in Fifth-century Palestine: The Career of Peter the Iberian*, (Oxford: Oxford University Press, 2006).

¹¹ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* III, 4 (tłum. E.W. Brooks, t. 1, 108, 18–19): *et ab eo amabatur, et ab Eudocia uxore eius propter mores suos eximios.*

wsze jako towarzyszką swego męża, cesarza Marcjana. Najpierw jest współadresatką listu papieża Leona I dotyczącego zwołania soboru w Chalcedonie (III, 0, s. 95 oraz III, 1, s. 101¹²). Philippe Blaudeau uważa, opierając się na przekazie Ewagriusza Scholastyka (*Historia ecclesiastica*, II, 1) i Michała Syryjczyka (*Chronicon*, VIII, 10 [wyd. Chabot, 186/38]), że w pierwotnej formie swej *Historii* Zachariasz z Mityleny ostro skrytykował Marcjana i Pulcherię¹³. W każdym razie Pseudo-Zachariasz znacznie łagodzi ten przekaz, a przede wszystkim Pulcheria nie jest ukazana tu jako osoba inicjująca zwrot w polityce religijnej cesarstwa, jest po prostu towarzyszką Marcjana, nigdzie też na kartach *Historii* nie pełni roli samodzielnej, nawet w ostatnim wpisie, który dotyczy zakończenia obrad soboru w Chalcedonie:

Na koniec soboru w Chalcedonie przybyli cesarz i jego żona Pulcheria, cesarz wystosował adres w martyrium Eufemii¹⁴.

Jak więc widać, aktywną rolę w kontekście soboru odgrywał jedynie Marcjan, zaś jego żona przedstawiona jest jako jego bierna towarzyszką.

Kolejna augusta, cesarzowa Weryna, pojawia się tylko raz. Ponownie nie odgrywa żadnej roli. Autor informuje jedynie, że uzurpator Bazyliskos był jej bratem, a ona żoną cesarza Leona¹⁵. Więcej Pseudo-Zachariasz pisze o Zenonidzie, żonie wspomnianego uzurpatora, która pojawia się w jego *Historii* trzykrotnie. Jej obraz jest niejednoznaczny. Wprawdzie raz autor podaje, że wraz z mężem prowadziła rozmowę z wygnanym przez cesarza Leona patriarchą Aleksandrii Tymoteuszem Ailourose¹⁶, to jednak wpis ten kon-

¹² Ibidem III, 1 (tłum. E.W. Brooks, t. 1, 102, 13–14): *Scripsit autem Leo et Theodoretum regi Marciano benigne commendavit, et Pulerchiae uxori eius...*

¹³ Philippe Blaudeau, *Alexandrie et Constantinople (451–491). De l'histoire à la géo-ecclésiologie*, (Roma: École française de Rome, 2006), 588, przypis 37.

¹⁴ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* III, 1 (tłum. E.W. Brooks, t. 1, 105, 30–32): *et postremo ipse rex et Pulerchia uxor eius, qui in martyrio Euphemiae προσφωνήσαι fecit ita.*

¹⁵ Ibidem V, 1 (tłum. E.W. Brooks, t. 1, 145, 11–13): *Veruntamen seditione quae in Zenonem facta est a Basilisco Verinae Leonis uxoris fratre.*

¹⁶ Tymoteusz Ailuros był antychalcedońskim patriarchą Aleksandrii w latach 457–458 oraz 476–477. Za episkopatu Dioskura został przezbiterem w Aleksandrii, uczestniczył w zgromadzeniu biskupów w Efezie w 449 r., po 451 r. utrzymywał związki z wygnanym Dioskurem. Po zamordowaniu patriarchy Aleksandrii Proteriusza został wyświęcony na patriarchę, ale cesarz Leon kazał go deponować i wygnać, wprawdzie do Gangry, a następnie do Chersonezu na Krymie. W 475 r. Bazyliskos odwołał go z wygnania i przywrócił mu patriarchy tron aleksandryjski. Tymoteusz zmarł, nim został ponownie wygnany przez cesarza Zenona. Był gorliwym przeciwnikiem soboru w Chalcedonie i *Tomu* papieża Leona, por. Philippe Blaudeau,

centruje się znów na postaci cesarza, którego Tymoteusz nakłonił do potępienia definicji chrystologicznej uchwalonej w Chalcedonie¹⁷. Z kolei sama Zenonida oskarżona została następnie o bycie zwolenniczką eutychanizmu (monofizytyzmu) i przeciwniczką tegoż Tymoteusza:

Ci, którzy byli eutychanami, zjednoczyli się przez swych sprzymierzeńców i doradzili Zenonidzie, która była ich współwyznawczynią, żonie cesarza Bazyliskosa, że Tymoteusz powinien być znów odesłany¹⁸.

Ponieważ Tymoteusz jest dla autora świętym patriarchą, obrońcą teologii Cyryla z Aleksandrii, atak na niego jest aktem bardzo negatywnie ocenianym, podobnie jak sympatyzowanie przez cesarzową z przedstawicielami skrajnego skrzydła monofizytów. Samodzielna aktywność religijna wykazywana przez władczynię jest więc czymś złym.

Ariadna, żona cesarzy Zenona i Anastazjusza, pojawia się w dziele Pseudo-Zachariasza trzykrotnie, w tym raz we wprowadzeniu do księgi VII, w której zreasumowano jej treść. W dwóch pozostałych przypadkach Ariadnie przypisana została aktywna rola w wyniesieniu do tronu Anastazjusza:

Kiedy [Anastazjusz] był żołnierzem, swobodnie rozmawiał z cesarzową Ariadną, która pragnęła i zgodziła się, by został cesarzem¹⁹.

Autor nie precyzuje dokładnie charakteru relacji, które łączyły Ariadnę z Anastazjuszem za życia jej pierwszego męża, więc mimo poglądów niektórych badaczy wydaje się, że nie sugerował

„Timothée Aelure et la direction ecclésiastique de l'empire post-Chalcedonien”, *Revue des Études Byzantines*, Vol. 54, 1996, 107–133.

¹⁷ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* V, 1 (tłum. E.W. Brooks, t. 1, 145, 30–33): *Et, ubi Timotheus et qui cum eo et propter eum ibi adfuerunt cum Basilio et uxore eius collo cuti sunt, regem oraverunt et Encyclia facere adnuit, in quibus Tomum et additamentum quod Chalcedone factum est anathematizabat.*

¹⁸ Ibidem V, 4 (tłum. E.W. Brooks, t. 1, 149, 31–150, 1): *Et ceteri reliqui, qui eum cum Euty chis opinione non consentire cognoverant, ei adhaeserunt. Et qui eutychanistae facti erant sodalibus suis additi sunt, et Zenonae quae fidem eorum participabat regis Basilisci uxori suaserunt ut Timotheus iterum relegaretur.* Por. także streszczenie księgi V (tłum. E.W. Brooks, t. 1, 143, 17–19): *et de monachis eutychanistis qui Constantinopoli adfuerunt et in Timotheum dolos finxerunt, ipsi et Zenonis uxor regis, ut eum iterum in ἐξορίαν relegarent.*

¹⁹ Ibidem VII, 1 (tłum. E.W. Brooks, t. 2, 12, 9–11): *Habebat autem, cum ipse miles esset, apud Ariadnen reginam παρρησίαν, quae eum regem facere voluit idque perfecit.* W zdaniu tym παρρησία oznacza najprawdopodobniej, że Anastazjusz swobodnie rozmawiał z cesarzową. Por. LSJ s.v. παρρησία.

ich romansu²⁰. Należy tu podkreślić, że Anastazjusz jest bardzo pozytywnie oceniany przez autora, który raczej nie sugerowałby żadnej niestosownej relacji wiążącej przyszlą parę cesarską przed śmiercią Zenona. Wydaje się to potwierdzać drugi *passus* dotyczący augusty:

Cesarzowa Ariadna była żoną Zenona, a po śmierci swego męża poślubiła Anastazjusza, i to ona uczyniła go cesarzem. Administrowała cesarstwem przez pewną liczbę lat, aż 40, z uwagi na swe dwa małżeństwa. Wówczas zmarła w 824 roku Greków²¹.

W każdym razie Ariadnie Pseudo-Zachariasz przypisuje nie tylko aktywną, ale wręcz decydującą rolę w kreacji nowego cesarza. Ponadto w powyższym *passusie* autor informuje, że cesarzowa „rządziła” (*regem fecit*) cesarstwem, przyznając jej tym samym aktywną rolę w kierowaniu państwem.

W przypadku ostatniej cesarzowej – Teodory – autor czerpał już z innych źródeł niż *Historia Zachariasza* z Mityleny, stąd opinie wyrażane o tej cesarzowej wydają się bliższe ocenom samego Pseudo-Zachariasza. Teodora pojawia się w jego dziele dwukrotnie. W pierwszym przypadku po obszernej relacji dotyczącej buntu Nika podaje on, że to właśnie cesarzowa stała za tym, że cesarz nie okazał litości buntownikom:

Hypacjusz i Pompejusz zostali ostatecznie schwytani, i znaleźli się przed cesarzem, a kiedy zrozumiał [sprawę], chciał ich oszczędzić, ale nie mógł tego uczynić, ponieważ jego małżonka, rozwścieczona, przysięgła na Boga i na niego, i kazała mu obiecać, że ludzie ci zostaną zabici²².

Przekaz Pseudo-Zachariasza może budzić zdziwienie, gdyż Teodora w historiografii cieszy się opinią osoby wspierającej antychalcedończyków, stąd dzielający jej poglądy autor nie po-

²⁰ Tak sugeruje przykładowo Philippe Blaudeau, *Alexandrie et Constantinople*, 239, zwłaszcza przypis 810.

²¹ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* VII, 13 (tłum. E.W. Brooks, t. 2, 39, 8–11): *Ariadne regina Zenonis uxor post mortem mariti huic Anastasio coniuncta est, et ea eum regem fecit. Et annos complures usque ad quadraginta regnum egit, statu duorum coniugiorum; et anno 824 Graecorum mortua est.* Rok 824 ery Greków, czyli ery Seleukidów przypadał w 512/513 r. n.e.

²² *Ibidem* IX, 14 (tłum. E.W. Brooks, t. 2, 79, 16–20): *Et denique comprehensi sunt Hypatius et Pompeius, et coram rege intraverunt. Et, quod rem intellexit, viris parcere voluit et non potuit; coniux enim eius indignabunda per Deum et per eum iuravit, eumque adiuravit etiam ut viri occiderentur.*

winien informować o nieprzejednanym charakterze augusty²³. Passus ten pokazuje wszakże jednoznacznie wpływ, jaki miała na męża Teodora, skoro cesarz, mający nieograniczoną władzę, musiał ulec jej woli.

O oddaniu Teodory dla monofizytyzmu autor również informuje w innym miejscu:

Sławetny Sewer, pilnie wzywany przez cesarza, w końcu dotarł do Konstantynopola za czternastej [indykcji] i został przyjaźnie przyjęty w pałacu przez cesarza, którego cesarzowa Teodora przygotowała i usposobiła, ponieważ była przepełniona miłością do Sewera, a on w jej oczach został uhonorowany i uczczony²⁴.

W oczach autora Teodora była wielką miłośniczką Sewera, który w tym okresie był postacią symboliczną w obozie przeciwników soboru w Chalcedonie i był uważany za najwybitniejszego teologa monofizycznego swego czasu. Taka postawa cesarzowej zyskuje więc pozytywną ocenę Pseudo-Zachariasza.

Pseudo-Zachariasz, poza cesarzowymi, wspomina o kilku kobietach ważnych dla Kościoła w diecezji Wschodu. Zamieszcza wzmianki o nawróconej na chrześcijaństwo Hypatii, która ufundowała sanktuarium we wsi Kamuliany²⁵, oraz o innej pobożnej niewieście ze wsi Diobulion w rejonie Amasei²⁶, która z Kamulianów

²³ Por. *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor*, 345, przypis 185.

²⁴ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* IX, 19 (tłum. E.W. Brooks, t. 2, 93, 3–7): *Severus autem probatus, cum a rege urgenter vocatus esset, Constantinopolim tandem advenit τεσσαρεσκαίδεκάτω, et amice a rege in palatio receptus est; quod Theodora regina eum incitabat ac stimulabat, quae dilectionem Severi ampletebatur et in cuius oculis honorabilis erat et verecundus.*

²⁵ Kamuliany położone były w prowincji Cappadocia Prima, w pobliżu współczesnego miasta Kemer. Zob. Friedrich Hild, Marcell Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, (Tabula Imperii Byzantini 2), (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981), 197–198. Więcej o tej miejscowości zob. Jean Gouillard, *Camouliana*, w: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, t. 11, (Paris: Letzouzey et Ané, 1949), 616–618. O wizerunku w Kamulianach zob. Ernst von Dobschütz, *Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende*, (Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1899), 40–60, 123–134; Mischa Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003), 535–536. Wspomniany wizerunek, *acheiropoiotos* został następnie sprowadzony z Kamulianów do Konstantynopola jeszcze przed 573 r., zob. Mischa Meier, „Die Translatio des Christusbildes von Kamulianai und der Kreuzreliquie von Apameia nach Konstantinopel unter Justin II.“, *Zeitschrift für Antikes Christentum*, Bd. 7, 2003, 237–250.

²⁶ Diobulion, wieś w Poncie w rejonie Amasei, zob. *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor*, 426, przypis 5.

sprowadziła kopię obrazu *archeipoietos* i ufundowała własne sanktuarium²⁷.

Kolejną niewiastą, o której pisze Pseudo-Zachariasz, jest Maka, matka patriarchy Antiochii Efrema²⁸, zagorzałego zwolennika soboru w Chalcedonie. Autor, charakteryzując postać patriarchy, chwalonego skądinąd nieoczekiwanie przez niego za prawość i mądrość, ze smutkiem pisze:

ale przez lata [Efrem] chorował przez nauczanie diofizytów, z pism partii Diodora i Teodora, które jego matka Maka odziedziczyła od kogoś zwanego Bar Szaluma z Tella²⁹.

Wydaje się, że Pseudo-Zachariasz lub źródło, na którym się opierał, przypisywało wpływowi matki Efrema jego późniejsze przywiązanie do nauczania soboru w Chalcedonie. Poza powyższym wpisem nie zachowała się jednak żadna inna wzmianka o Mace.

Całkowicie przeciwny obraz autor kreśli już w kolejnym rozdziale odnośnie do Szmuni i Maruty, dwóch sióstr biskupa Amidy Mara³⁰, które miały z kolei pozytywny wpływ na wychowanie przyszłego hierarchy:

²⁷ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* XII, 4 (tłum. E.W. Brooks, t. 2, 134, 6–25). Szersza analiza tej opowieści w: Philippe Blaudeau, „Hypatia nawrócona na nestorianizm? Historia pewnego fałszerstwa”, *U schyłku starożytności*, t. 13, 2014, 144–146.

²⁸ Efrem z Amidy był patriarchą Antiochii od 526 r. do swej śmierci w 545 r. Przed wyborem na tron biskupi pełnił w latach 523–525 oraz ponownie w 526 r. urząd *comes Orientis*. Efrem był zdecydowanym chalcedończykiem, a jego poglądy chrystologiczne były zbieżne z poglądami Leoncjusza z Jerozolimy. W 536 r. energicznie zaangażował się w zwalczanie monofizytyzmu, por. John Robert Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, t. 2, A.D. 395–527 (dalej: PLRE, t. 2), (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 394–396 (Ephraemius); Glanville Downey, „Ephraemius, Patriarch of Antioch”, *Church History*, t. 7, 1938, 364–370; Aloys Grillmeier, „Éphrem d'Amid”, w: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, t. 15, (Paris: Letzouzey et Ané, 1963), 581–585.

²⁹ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* VIII, 4 (tłum. E.W. Brooks, t. 2, 52, 22–24): *Et annos aliquot doctrina diphysitarum aegrotaverat, ob libros quos mater eius Mq' a Bar Šalumā quodam tellāyā de schola Diodori et Theodori hereditavit.*

³⁰ Mara była na początku VI w. antychalcedońskim biskupem Amidy. Za panowania cesarza Justyna, prawdopodobnie w 521 r., został zdeponowany i wygnany do Petry, a następnie, ok. 524 r., przeniesiony do Aleksandrii, gdzie zmarł ok. 532 r., zob. Geoffrey Greatrex, „Introduction”, 37–38. Amida (obecnie Diyarbakır w Turcji), położona w górnej Mezopotamii, odgrywała kluczową rolę w rzymskim systemie obronnym na granicy z Persją. W mieście i sąsiadującym z nim obszarem znajdowało się wiele znanych klasztorów. Na przełomie V i VI w. Kościół tego miasta był silnie związany z ruchem antychalcedońskim, zob. Cyrille Karalewsky, François Tournebize, *Amid*, w: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, t. 2, (Paris: Letzouzey et Ané, 1914), 1237–1249.

Ów Mara był wykształcony we wszelkich zasadach i cnotach duszy od swej młodości przez Szmuni i Marutę, jego skromne, czyste i wierne siostry³¹.

Poza cesarzowymi najliczniejszymi postaciami kobiecymi obecnymi na kartach *Historii* Pseudo-Zachariasza, zasadniczo nieobecnymi we wcześniej analizowanych źródłach, są niewiasty opisane w Biblii. Autor przywołuje prorokinię Annę (*Historia ecclesiastica* VIII, 7), królową Kandakę (IV, 1), Maryję i jej krewną, Elżbietę (VIII, 7), córkę Jaira (IV, 12). Autor wspomina też kobietę samarytańską (XII, 4), jednak nie możemy w tym ostatnim przypadku być pewni kontekstu opowieści z powodu uszkodzenia rękopisu. Bardzo niecodzienne, jeżeli chodzi o historiografię kościelną, jest również umieszczenie w *Historii* Pseudo-Zachariasza notek etnograficznych, w tym opowieści o Amazonkach:

a za nimi lud pigmejów i ludzi-psów, na zachód i północ od nich znajdują się Amazonki, kobiety, każda mająca jedną pierś, które żyją jedynie z sobą i walczą bronią i konno. Nie ma wśród nich mężczyzn, lecz kiedy pragną kopulować pokojowo udają się do ludu w pobliżu ich kraju i łączą się z nim na miesiąc, a następnie wracają do swego kraju. Kiedy urodzą, jeżeli jest to chłopiec, zabijają go, ale jeżeli jest to dziewczyna, pozwalają jej żyć, i w ten sposób utrwalają swe szeregi³².

Ta legendarna opowieść nie pasuje do gatunku historiografii kościelnej, świadczy tym samym o rozległych, jakkolwiek zaskakujących, zainteresowaniach autora³³. Oczywiście powyższa opowieść nie jest oryginalna, bardzo podobny, chociaż obszerniejszy opis Amazonek znajduje się chociażby na kartach *Geografii* Strabona³⁴.

³¹ Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* VIII, 5 (tłum. E.W. Brooks, t. 2, 54, 20–22): *Et hic Mare omni probitate et animae pulcritudine a Sēmuni et Māruthā sororibus suis pudicis et verecunfis et fidelibus a pueritia nutritus erat.*

³² Ibidem XII, 7 (tłum. E.W. Brooks, t. 2, 145, 3–12): *et ultra eos, populus pygmaeorum et hominum caninorum; et ab occidente et septentrionibus eorum Amazonides mulieres quarum una papilla comburitur (?), quae separatim habitant, et armis equisque pugnant; et mas inter eas non invenitur, sed et, quando coire volunt, ad populum regioni suae vicinum pacis modo accedunt, et mensem dierum cum eo commercium habent, et ad regionem suam revertuntur; et, quando pariunt, si mas est eum occidunt, et, si femina est, eam vivam conservant; et sic τάρμα suum constituunt.*

³³ Według Geoffreya Greatrexa („Introduction”, 50–51) obecny na kartach dzieła Pseudo-Zachariasza geograficzny przegląd świata, od Hiszpanii do Dalekiego Wschodu, zaczerpnięty został (prawdopodobnie pośrednio) z *Geografii* Ptolemeusza.

³⁴ Por. Strabon, *Geografia*, XI, 5.1.

Mimo pojawiającej się sugestii, że autor korzystał z syryjskiej wersji *Romansu o Aleksandrze*, jest to jednak wątpliwe, bowiem opis Amazonek w tych dwóch wersjach różni się, co może sugerować, że Pseudo-Zachariasz wykorzystał raczej jakieś źródło greckie, czerpiące z wcześniejszej tradycji³⁵.

Ewagriusz Scholastyk

Podobnie jak u pozostałych historyków Kościoła omawianych w niniejszym artykule, grupą niewiast najczęściej występujących na kartach *Historii Kościoła Ewagriusza Scholastyka* są cesarzowe. Ewagriusz wymienia ich aż dziewięć. Najwcześniejszą z nich jest Fausta³⁶, żona cesarza Konstantyna I. W passusie dotyczącym tej władczyni autor polemizuje z pogańskim historykiem Zosimosem³⁷, który pisał, że Konstantyn spowodował śmierć swej żony, nakazu-

³⁵ Zob. Josef Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, (Leipzig: Dietrich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, 1903), 357, który zwraca uwagę na to, że opis Pseudo-Zachariasza różni się od opisu w *Romansie Aleksandra*, w którym Amazonki nie pojawiają się jako oddzielny lud, lecz są raczej traktowane jako żony Hunów. Sugeruje zatem, że oba opisy odnoszą się do wspólnego źródła. Por. *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor*, 451, przypis 219–220, gdzie Geoffrey Greatrex zauważa, że Amazonki były już od czasów Herodota, jeżeli nie wcześniej, tradycyjnie umieszczane w regionie Kaukazu (Herodot, *Historiae*, IV, 110–115, Strabon, *Geographica*, XI, 5, 1; por. Prokopiusz, *De Bellis*, VIII, 3, 5–11). Możliwe zatem, że Pseudo-Zachariasz opierał się na greckim źródle, które czerpało z wcześniejszej tradycji dotyczącej Amazonek. O odniesieniach do Amazonek w późnoantycznej i bizantyńskiej literaturze geograficzno-etnograficznej zob. Franz Witek, *Amazonen*, w: *Reallexikon für Antike und Christentum*, Supplement-Band 1, *Aaron-Biographie II*, (Stuttgart: Anton Hiersemann, 2001), 293–295.

³⁶ Fausta była córką cesarza Maksymiana, od 307 r. była żoną cesarza Konstantyna I, z którym miała czworo dzieci, w tym trzech przyszłych cesarzy. W 323 r. została obdarzona godnością augusty. W 326 r. została skazana na śmierć z polecenia męża, jakkolwiek przyczyny wydania tego wyroku nie są znane, miał on jednak związek ze straceniem Kryspusa, syna Konstantyna z jego wcześniejszego związku, co zrodziło wspomniane przez Zosimosa podejrzenia o romans Fausty z Kryspusem, zob. David Woods, „On the Death of the Empress Fausta”, *Greece & Rome*, Vol. 45, 1998, 70–86 oraz Esteban Moreno Resano, „Las ejecuciones de Crispo, Licinio el Joven y Fausta (año 326 d.C.): nuevas observaciones”, *Dialogues d'histoire ancienne*, Vol. 41, 2015, 177–200.

³⁷ Zosimos żył na przełomie V i VI w., był cesarskim urzędnikiem (*comes et exadvocatus fisci*) i autorem *Nowej historii*, która była być może adaptacją dzieła Eunapiosa z Sardes, tworzącego w IV w. Zosimos był zwolennikiem tradycyjnych kultów, oskarżał w swym dziele chrześcijan o przyczynienie się do upadku cesarstwa. François Paschoud, „Zosimos 8”, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. 9, (München: Alfred Druckenmüller Verlag, 1972), 795–841; PLRE, t. 2, 1206 (Zosimos 6) oraz François Paschoud, „Introduction”, w: *Zosime, Histoire nouvelle*, Vol. 1, Livres 1–2, texte établi et traduit par François Paschoud, (Paris: Les Belles Lettres, 2000), vii–cxi.

jąc zamknąć ją w rozgrzanej łaźni³⁸. Ewagriusz natomiast twierdzi, opierając się na autorytecie Euzebiusza z Cezarei, że nic takiego nie miało miejsca³⁹. Celem tego passusu jest oczywiście obrona cesarza Konstantyna przed oskarżeniami o zbrodnię, Fausta jest tu więc postacią bierną.

Trzykrotnie autor wspomina Pulcherię. W pierwszym przypadku podaje, że była swatką swego brata, cesarza Teodozjusza oraz Eudokii⁴⁰. Ponownie wspomina o niej przy okazji wyniesienia na tron cesarski Marcjana:

Dlatego też i [Marcjan] władzę swoją otrzymał jako nagrodę za cnoty, a nie z prawa dziedziczenia, kiedy to zarówno senat, jak i przedstawiciele wszystkich stanów jednogłośnie ofiarowali mu godność cesarską, idąc za radą Pulcherii; tę niewiastę nawet poślubił jako augustę, lecz fizycznie z nią nie obcował; do starości pozostała dziewicą⁴¹.

Ewagriusz przyznaje Pulcherii inicjatywę w wyborze nowego cesarza, przypisując jej roztropność i przenikliwość, która zapewniła cesarstwu wybitnego władcę. Autor jednocześnie broni dziewictwa Pulcherii. Dodatkowo należy nadmienić, że augusta, niewymieniona z imienia, pojawia się również w zacytowanych przez Ewagriusza aklamacjach na soborze w Chalcedonie⁴².

Kolejną cesarzową, o której wspomina Ewagriusz, jest żona Teodozjusza II, Eudokia. W przytaczanym powyżej passusie dotyczącym jej ślubu z cesarzem autor roztacza pochwałę przyszłej cesarzowej:

wybranka była rodem z Aten, umiała pięknie się wysławiać, a przy tym kwitła urodą⁴³.

³⁸ Zosimos, *Historia Nova* II, 29, 2. O relacji Zosimosa dotyczącej śmierci Fausty zob. Jean-Luc Desnier, „Zosime II, 29 et la mort de Fausta”, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, n°3, octobre 1987, 297–309. Jak wspomniano wcześniej, przyczyną zgładzenia Fausty miał być zdaniem Zosimosa jej rzekomy romans z synem Konstantyna z Kryspusem.

³⁹ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica*, III, 40 i 41.

⁴⁰ Ibidem, I, 20.

⁴¹ Ibidem II, 1 (wyd. Bidez/Parmentier, 38, 15–20): δι' ἃν καὶ τὴν ἀρχὴν ἄθλον ἀρετῆς, οὐ κληρονομίαν ἔσχε, τῆς τε γερουσίας τῶν τε ἄλλων τῶν πᾶσαν πληρούτων τύχην ἀπάσαις ψήφοις τὴν βασιλείαν αὐτῷ παρασχόμενων, γνώμη Πουλχερίας· ἦν καὶ ἐσφάκιστο μὲν ὡς βασιλῖδα, οὐ μὴν ἔγνω, ἀειπαίδος ἐκείνης μέχρι γήρωος μενάσης.

⁴² Ibidem II, 18 (wyd. Bidez/Parmentier, 85, 27–28: τὰς ἰκεσίας τῇ Αὐγούστη; 87, 23: πολλὰ τὰ ἔτη τῆς Αὐγούστης).

⁴³ Ibidem I, 20 (wyd. Bidez/Parmentier, 28, 24–25): γένει μὲν Ἀθηναίαν, καλλιεπὴ δὲ καὶ τὴν ὄραν εὐπρεπῆ.

Ewagriusz pisze również o jej talentach poetyckich, informując, że w drodze do Palestyny wygłosiła w Antiochii przemówienie zakończone parafrazą wiersza homeryckiego „Chlubą mi ród z wami wspólny i krwi wspólnej związek”⁴⁴. Miała również wpłynąć na męża, który powiększył znacznie obszar tego miasta i poszerzył mury miejskie. W odpowiedzi mieszkańcy Antiochii mieli wystawić jej posąg ze spiżu. W kolejnym rozdziale (I, 21) autor informuje, że po przybyciu do Jerozolimy augusta stała się fundatorką wielu laur i klasztorów, „czyniąc wiele dla uczczenia Boga Zbawiciela”⁴⁵. Ewagriusz następnie dodaje (I, 22), że Eudokia odnowiła i wzmocniła mury Jerozolimy oraz ufundowała kościół męczennika Świętego Szczepana, gdzie została pochowana po swej śmierci.

Ewagriusz wspomina również o Eudoksji, córce Eudokii i Teodozjusza, która została żoną cesarza Walentyniana III (I, 20). Następnie, podobnie jak wcześniej omawiani autorzy, opisuje losy Eudoksji po zamordowaniu Walentyniana III, czyniąc to jednak w odmienny sposób:

Tenże Maksym, uciekając się do bezwzględnego przymusu, poślubił Eudoksję, wdowę po Walentynianie. Ona, oczywiście uważając taki obrót sprawy za osobistą zniewagę i za przejaw najwyższej nieprawości, gotowa była raczej, jak to mówią, rzucić wszystko na szalę, wybierając drogę zemsty za bolesną utratę małżonka i za zniewagę odebranej wolności – straszna jest bowiem niewiasta i nieubłagana w swym gniewie, kiedy dochowując czystości i wierności małżeńskiej, zostanie z niej ograbiona, a zwłaszcza jeśli na jej cześć niewieścią targnął się ten, kto był właśnie mordercą jej męża⁴⁶.

Następnie Ewagriusz opisuje, że Eudoksja zachęciła króla Wandalów Gejzeryka do interwencji w zamian za obietnicę łupów oraz przewrotność Gejzeryka, który po zdobyciu Rzymu zniszczył go pożarem i złupił, a samą Eudoksję i jej córki uprowadził do Afryki. W opisie tym obraz cesarzowej różni się znacznie od tego,

⁴⁴ Ibidem I, 20 (wyd. Bidez/Parmentier, 29, 1): Ὑμετέρης γενεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι. Jest to parafraza wiersza z *Iliady* (pieśń VI, w. 211 oraz pieśń XX, w. 241).

⁴⁵ Ibidem I, 21 (wyd. Bidez/Parmentier, 29, 22): γενομένη πολλά πρὸς τιμῆς τοῦ σωτήρος πέπραχε θεοῦ.

⁴⁶ Ibidem II, 7 (wyd. Bidez/Parmentier, 54, 11–19): Οὗτος ὁ Μάξιμος τὴν Εὐδοξίαν τὴν Οὐαλεντινιανοῦ γαμετὴν συμπάση ἀνάγκη εἰσοικίζεται. Ἡ δὲ γε ὕβριν καὶ πᾶσαν ἀτοπίαν εἰκότως τὸ πρᾶγμα λογισαμένη, καὶ πάντα κύβον, τὸ δὴ λεγόμενον, ρίπτειν αἰρετισαμένη ὑπὲρ ὧν εἰς τε τὸν γαμετὴν ἐπεπόνθει καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἐξῶβριστο — δεινὴ γὰρ γυνὴ καὶ ἀδυσώπητος λύπης, σωφροσύνης ἀντεχομένη, εἰ ταύτην ἀφαιρεθεῖη, καὶ μάλιστα παρ’ οὗ τὸν ἄνδρα ἐτυχεν ἀπολέσασα.

który obecny jest w dziełach Teodora Lektora i Wiktora z Tunny. Tam Eudoksja była całkowicie bierną ofiarą, najpierw Maksymusa, a następnie Gejzeryka. U Ewagriusza przeciwnie, cesarzowa inicjuje interwencję Gejzeryka, wyraża też żywe emocje – gniew i pragnienie zemsty – które wprawdzie prowadzą do katastrofy, jaką było złupienie Rzymu, ale autor nie wini tu cesarzowej, a przewrotnego króla Wandalów. Co więcej, postawa Eudoksji, jej pragnienie dochowania wierności zmarłemu mężowi, budzi raczej podziw historyka⁴⁷.

Ewagriusz pod koniec rozdziału dotyczącego zdobycia Rzymu przez Gejzeryka opisuje dalsze losy Eudoksji, która została wraz z młodszą córką, Placydią odesłana przez Gejzeryka do Konstantynopola „z oznakami czci należnej panującym” w celu pozyskania przychylności cesarza Marcjana⁴⁸.

O cesarzowej Werynie Ewagriusz wspomina pięciokrotnie. Przeważnie są to jednak wpisy informacyjne, podające, że Weryna była żoną cesarza Leona, zaś uzurpator Bazyliskos był jej bratem⁴⁹. Autor wprawdzie podaje, że Weryna popierała ideę wyniesienia do godności cesarskiej Zenona⁵⁰, jednak dopiero w ostatnim wpisie Weryna jest bohaterką, wszakże bierną, opisywanych wydarzeń:

⁴⁷ Opowieść tę Ewagriusz streszcza w księdze IV, 17 (wyd. Bidez/Parmentier, 167, 18–26): Έν οἷς κειμηλίων πάμπολύ τι γρήμα καθειστήκει, ἄτε Γίζερχου τὸ ἐν Ρώμῃ σεουληκότος παλάτιον, ἄπερ ἔμπροσθέν μοι δευδήγηται, ἠνίκα Εὐδοξία ἡ Βαλεντιανοῦ γυνὴ τῶν ἐσπερίων ἄρξαντος Ῥωμαίων, ὑπὸ Μαξιμου τὸν τε ἄνδρα ἀποβαλοῦσα καὶ ἐς τὴν σωφοροσύνην ὕβρισθεῖσα, τὸν Γίζερχον μετεπέμματο προδώσειν τὴν πόλιν ὑποσχομένη· ὅτε καὶ τὴν Ρώμην ἐμπρήσας τὴν Εὐδοξίαν ἅμα ταῖς θυγατέρας κατὰ τὰ Βανδύλων ἤγαγεν ἦθη / *Znajdowało się pośród tych rzeczy całe mnóstwo bezcennych skarbów, bo Genzeryk złupił kiedyś, jak już przedtem powiedziałem, pałac cesarski w Rzymie, kiedy to Eudoksja, małżonka Walentyniana, władcy zachodniego imperium, utraciłszy męża za sprawą Maksyma oraz doznawszy uszczerbku na swej czci niewieściej, wezwała Genzeryka [do najeżdżu] obiecując mu wydanie miasta; wtedy też [Genzeryk] podpaliwszy Rzym uprowadził Eudoksję razem z jej córkami do miejsc [pozostających pod władzą] Wandalów.*

⁴⁸ Ibidem II, 7 (wyd. Bidez/Parmentier, 54, 30–33): Πλακιδίαν δὲ τὴν νεωτέραν ἅμα Εὐδοξία τῇ μητρὶ σὺν θεραπείας ὕστερον βασιλικαῖς ἐς Βυζάντιον ἐκπέμπει Μαρκαντὸν ἡμερούμενος. / *Placydię, wraz z matką Eudoksją, [Gejzeryk] odesłał później do Bizancjum, z oznakami czci należnej panującemu, pragnąc zjednać sobie łaskę u Marcjana.*

⁴⁹ Por. Ibidem II, 16 (wyd. Bidez/Parmentier, 66, 11–12): Βασιλίσκος, ὁ τῆς Λέοντος γυναικὸς Βερίνης ἀδελφός / *Bazyliskos, brat Weryny, małżonki cesarza Leona*; III, 3 (wyd. Bidez/Parmentier, 100, 14–15): Βασιλίσκου τοῦ Βερίνης ἀδελφοῦ / *Bazyliskos, brat Weryny*; III, 24 (wyd. Bidez/Parmentier, 122, 1–2): Ὁ δὲ Ζήνων ... καὶ τὸν Ἀρμάτων ἀναρεῖ συγγενὴ Βερίνης τῆς βασιλίδος / *zglądził Zenon także Armatosa, krewnego cesarzowej Weryny.*

⁵⁰ Ibidem II, 17 (wyd. Bidez/Parmentier, 67, 9–11): Μεθ' ὃν Ζήνων ὁ πατήρ τὸ ἀλουργές σχῆμα περιτίθεται, Βερίνης τῆς Λέοντος γυναικὸς ὡς γαμβρῶ συνεπιλαβοῦσης / *Po nim purpurową tunikę wdziewa ojciec jego, Zenon, poparty przez małżonkę Leona, Werynę.*

Ten sam autor pisze, że również i przeciw swej teściowej Werynie uknuł Zenon cały szereg podstępnych zasadzek; że potem zesłał ją nawet na wygnanie do Cylicji, a jeszcze później, kiedy Illos sięgnie po cesarską purpurę, zesłanka przeniosła się do fortu zwanego fortem Papiriusza, i tam właśnie rozstała się z życiem⁵¹.

Weryna nie odgrywa zatem u Ewagriusza żadnej aktywnej roli, nawet epizod koronowania przez nią Leoncjusza w czasie buntu Illusa został przez autora pominięty, podobnie jak nie wspomina on o aktywnym wspieraniu Bazyliskosa na początku jego uzurpacji, o czym donoszą inne źródła⁵².

Nieco bardziej aktywną władczynią jest na kartach dzieła Ewagriusza córka Weryny, Ariadna, która również pojawia się pięciokrotnie. Wprawdzie i w jej przypadku część z wpisów, w których występuje, to informacje genealogiczne, w których pozostaje postacią bierną, zależną od decyzji swego ojca (*Historia ecclesiastica* II, 15: „Na małżonka dla swej córki Ariadny wybrał Leon Zenona”⁵³; II, 17: „[Leon] ogłosiwszy cesarzem Leona, młodocianego syna swej córki Ariadny i Zenona⁵⁴”), to jednak wykazuje, podobnie jak na kartach *Kroniki* Wiktora z Tunnuny, pewną inicjatywę.

A w Izaurii, gdzie się był urodził, [Zenon] wytrzymał oblężenie, mając przy sobie swą małżonkę, Ariadnę, która w ślad za nim uciekła od matki, i innych ludzi, jeśli ktoś jeszcze pozostał mu życzliwy⁵⁵.

⁵¹ Ibidem III, 27 (wyd. Bidez/Parmentier, 123, 27–31): Ὁ αὐτὸς γράφει τὸν Ζήνωνα καὶ Βερίνη τῇ πενθερᾷ μυρίας ἐπιβουλὰς ῥάγαι, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ πρὸς τὴν Κυλικῶν ἐκπέμψαι χώραν, ὕστερον δὲ μεταβῆναι ταύτην πρὸς τὸ Παπυρίου λεγόμενον φρούριον, Ἰλλοῦ τυραννήσαντος, αὐτόθι τε τὸν βίον ἐκλιπεῖν.

⁵² Koronowanie Leoncjusza przez Werynę: Jan Malalas, *Chronographia* XV, 13; Jan z Antiochii, *Chronicon*, fr. 306; Teodor Lektor, *Epitome* 96 [437]; Teofanes, *Chronographia* AM 5973. O wsparciu Weryny dla Leoncjusza mówi także Kandyd, *Fragmenta*, 166. Aktywne wsparcie przez nią Bazyliskosa w czasie jego buntu: *Vita Danielis Stylitae* 69; Kandyd, *Fragmenta*, 164; Jan Malalas, *Chronographia* XV, 2; *Chronicon paschale* s.a. 477; Teodor Lektor, *Epitome* 65 [401]; Jordanes, *Romana*, 341–343. Por. Mirosław J. Leszka, *Empress-Widow Verina's Political Activity during the Reign of Emperor Zeno*, w: Waldemar Ceran (ed.), *Mélanges d'histoire byzantine offerts à Oktawiusz Jurewicz à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998), 128–136.

⁵³ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* II, 15 (wyd. Bidez/Parmentier, 66, 1–2): Λέων δὲ γαμβρὸν ἐπὶ θυγατρὶ Ἀριάδνῃ προσλαμβάνεται Ζήνωνα.

⁵⁴ Ibidem II, 17 (wyd. Bidez/Parmentier, 67, 7–8): Λέοντα τῆς ἑαυτοῦ θυγατρὸς Ἀριάδνης καὶ Ζήωνος υἱὸν ὄντα νῆπιον βασιλεῖα χειροτονήσας.

⁵⁵ Ibidem III, 3 (wyd. Bidez/Parmentier, 100, 21–24): Καὶ πολιορκίαν ὑπέστη κατὰ τὴν αὐτὸν προαγαοῦσαν τῶν Ἰσαύρων χώραν, ἔχων ἅμα οἱ Ἀριάδνην τὴν γαμετὴν, ὕστερον τὴν μητέρα φυγοῦσαν, καὶ εἴ τι ἕτερον εὖνον αὐτῷ μεμενῆκει.

Podobnie jak w przekazie Wiktora, Ariadna wykazuje się w czasie buntu Bazyliskosa wiernością i odwagą, uciekając z pałacu cesarskiego, aby dołączyć do swego męża chroniącego się przed wojskami uzurpatora w górzystej krainie z dala od Konstantynopola. Pozostałe dwa wpisy ukazują z kolei aktywną rolę cesarzowej przy wyborze następcy Zenona, Anastazjusza:

Cesarską koronę włożyła Ariadna na głowę Anastazego, ... Ten Anastazy ..., obejmując władzę cesarską, jednocześnie poślubił małżonkę tegoż Zenona, Ariadnę⁵⁶.

oraz

kiedy Ariadna chciała włożyć purpurę na jego [sc. Anastazjusza] barki⁵⁷.

Drugi z powyższych *passusów* wyraźnie podkreśla, że Ariadna nie była jedynie wdową po cesarzu Zenonie, która mogła legitymizować prawa do tronu dla jego następcy, ale w oczach Ewagriusza to ona sama wybrała Anastazjusza i go koronowała, a następnie została jego żoną. Odgrywa tu, w przeciwieństwie do swej matki, zdecydowanie aktywną rolę.

Z kolei małżonka cesarza Justyniana, Teodora nie pełni u Ewagriusza żadnej aktywnej roli politycznej, a wszystkie informacje, które się z nią wiążą na kartach *Historii Kościoła*, są związane ze sferą religijną. Dwukrotnie autor wspomina o tym, że Teodora wraz z mężem ofiarowała sanktuarium męczennika Sergiusza w Sergiopolis⁵⁸ jako dar wotywny złoty krzyż wysadzany szlachetnymi kamieniami, który następnie został zagarnięty przez perskiego szachinszacha Chorsowa⁵⁹. W opisach tych nie pełni żadnej autonomicznej roli, wspomniany krzyż jest wspólnym darem pary

⁵⁶ Ibidem III, 29 (wyd. Bidez/Parmentier, 125, 10–11, 25–26): Ἡ γὰρ Ἀριάδνη Ἀναστασίῳ τὸν στέφανον περιτίθεισιν, ... τὴν τε Ζήνωνος βασιλείαν καὶ γαμετήν τοῦ αὐτοῦ Ζήνωνος τὴν Ἀριάδνην εἰσοικίζειται.

⁵⁷ Ibidem III, 32 (wyd. Bidez/Parmentier, 130, 2–3): Ἦνικά γὰρ ἡ Ἀριάδνη τῷ Ἀναστασίῳ τὸ ἄλουργές ἐβούλετο περιβαλεῖν σχῆμα.

⁵⁸ Sergiopolis położone było w prowincji *Euphratensis* 25 km na południe od Eufratu. Stanowiło ważne *castellum* na granicy z Persją, umocnione za panowania Justyniana. W IV w. zyskało swą nazwę w związku ze wzrostem kultu świętego Sergiusza, którego grób był celem licznych pielgrzymek w późnym antyku. W mieście wzniesiono w tym czasie kilku kościołów. Konstantin Klein, „Sergiopolis-Rusafa”, w: Oliver Nicholson (ed.), *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, (Oxford: Oxford University Press, 2018), 1360–1361; Elizabeth Key Fowden, *The Barbarian Plain: Saint Sergius between Rome and Iran*, (Berkeley: University of California Press, 1999).

⁵⁹ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* IV, 28 oraz VI, 21.

cesarskiej. Inaczej sytuacja wygląda natomiast w *passusie*, w którym cesarzowa pojawia się po raz pierwszy w omawianym dziele:

Justynian zdecydowanie stał po stronie soboru chalcedońskiego i jego orzeczeń, jego zaś małżonka, Teodora, popierała tych, którzy głosili naukę o jednej jedynej naturze [Chrystusa]. Może oboje naprawdę tak wierzyli, bo kiedy w grę wchodzi sprawa wiary, ojcowie poróżnieni bywają z synami, a synowie z rodzicami, i żona z własnym mężem, a znów mąż – z własną żoną; a może postępowali tak na zasadzie jakiejś między sobą umowy, że jedno z nich ma bronić głosicieli nauki o dwóch naturach Chrystusa, Boga naszego, [obecnych w Nim] po zjednoczeniu, drugie zaś – opowiedzieć się za obrońcami nauki o jednej [w Nim] naturze. W każdym jednak razie na wzajemne ustępstwa nie poszli: przeciwnie – on bardzo gorliwie występował jako rzecznik decyzji uzgodnionych w Chalcedonie, ona zaś wychodząc z pozycji wręcz przeciwnych na wszelkie sposoby troszczyła się o tych, którzy mówili o jednej tylko naturze [Chrystusa] i gorąco popierała miejscowych wyznawców, a wielkimi sumami pieniędzy witała przybywających z obcych terenów. Ona też nakłoniła Justyniana, by spowodował przyjazd Sewera⁶⁰.

Powyższy cytat ukazuje pełną autonomię Teodory w kwestiach wyznawanej i aktywnie przez nią wspieranej opcji chrystologicznej. Autor podkreśla, że augusta nie uległa przekonaniom cesarza i wspierała zarówno stołecznych monofizytów, jak i tych, którzy gościli w Konstantynopolu, udzielając im finansowego wsparcia. Być może ta utrzymująca się między małżonkami różnica w kwestiach religijnych przy zgodnym ich współżyciu dziwiła współczesnych, gdyż Ewagriusz dopuszcza możliwość, że był to świadomy krok obojga, zmierzający do bliżej niesprecyzowanego celu. Być może miało nim być wsparcie dążenia Justyniana do zjednoczenia podzielonego w tej kwestii Kościoła. Należy też pod-

⁶⁰ Ibidem IV, 10 (wyd. Bidez/Parmentier, 160, 13–29): Ἰουστινιανὸς μὲν οὖν τῶν ἐν Καλιγηδόνι συνελθούτων καὶ τῶν παρ’ αὐτῶν ἐκτεθειμένων μάλα γεννικῶς ἀντείχετο, Θεοδώρα δὲ ἡ τούτου σύνοικος, τῶν μίαν φύσιν λεγόντων· εἴτε καὶ τῶν ἀληθῶς οὕτως ἐχόντων — ἡνίκα γὰρ ὁ περὶ πίστεως πρόκειται λόγος, πατέρες τε πρὸς παῖδας, παῖδες τε αὐτὴν πρὸς τοὺς φύντας δίστανται, γυνὴ τε πρὸς τὸν ἴδιον γαμέτην, ἀνὴρ τε αὐτὴν πρὸς τὴν ἰδίαν γαμετήν —, εἴτε καὶ κατὰ τινα συγκείμενοι οἰκονομίαν ἴν’ ὃ μὲν τῶν λεγόντων δύο φύσεις ἐπὶ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν μετὰ τὴν ἔνωσιν ἀντέχεται, ἡ δὲ τῶν πρεσβυόντων μίαν φύσιν. Ὅμως δ’ οὖν ἀλλήλους οὐκ ἐνεδίδοσαν· ἀλλ’ ὃ μὲν τῶν ἐν Καλιγηδόνι συντεθειμένων μάλα σπουδαίως ἀντελαμβάνετο, ἡ δὲ μετὰ τῶν ἀπ’ ἐναντίας ἰούσα τῶν λεγόντων μίαν φύσιν παντοίως προενόει, καὶ τοὺς γε ἡμεδαποὺς περιέθαλπεν καὶ τοὺς ἀλλοδαποὺς μεγάλοις χρήμασιν ἐδεξιοῦτο. Ἡ καὶ πείθει τὸν Ἰουστινιανὸν μετάπεμπτον Σεῦηρον ποιήσασθαι. W kolejnym rozdziale IV, 11 Ewagriusz informuje również, że zarówno Teodora, jak i jej mąż otrzymywali listy od czołowego teologa monofizycznego – Sewera z Antiochii.

kreślić, że chociaż Ewagriusz był zwolennikiem postanowień soboru w Chalcedonie, to jednak pozbawiony jest w opisie Teodory zaciętrzewienia i niechęci, jaką okazywał jej w swym przekazie Wiktor z Tunnuny.

Kolejną cesarzową obecną na kartach *Historii Kościoła* Ewagriusza jest siostrzenica Teodory, a żona cesarza Justyna II, Zofia. Autor, w przeciwieństwie do Wiktora, pomija rodzinne więzy łączące nową augustę z Teodora. W pierwszym wpisie poświęconym Zofii Ewagriusz koncentruje się natomiast na uczuciu nienawiści, jaka miała wypełniać Zofię i jej małżonka wobec Justyna⁶¹, syna Germanusa, który również był krewnym Justyniana i był wymieniany wśród kandydatów do tronu. Justyn został najpierw odsunięty od stolicy i wysłany do Aleksandrii, gdzie następnie został w 566 r. zamordowany, niektóre źródła zaś obciążały winą za to właśnie Zofię⁶². Opis, który towarzyszy temu wydarzeniu w *Historii Kościoła* Ewagriusza, jest nader obrazowy:

I zarówno sam cesarz, jak i jego małżonka Zofia nie pierwszej ochłonęli z gniewu i nie pierwszej wyzbyli się swej nienawiści, jaką ku niemu [sc. Justynowi] pałali, aż ujrzeni odciętą jego głowę i własnymi stopami ją skopali⁶³.

Autor nie wydaje się pochwalać tego nader makabrycznego zachowania cesarskiej pary. Należy wszakże podkreślić, że nie przypisuje on tutaj inspirującej roli cesarzowej, jak czynił Pseudo-Zachariasz w przypadku Teodory. W wyrazie swych negatywnych emocji jest ona postawiona na równi z mężem. Samodzielną rolę augusta zyskuje natomiast w późniejszym passusie, który dotyczy

---

⁶¹ Justyn był krewnym Justyniana, synem Germanusa, kuzyna cesarza. W 550 r. uczestniczył w kampanii przeciw Ostrogotom w Italii, a rok później przeciwko Słowianom na Bałkanach. W 552 r. ponownie walczył przeciwko Słowianom. Dwa lata później został wysłany do Laziki, gdzie uczestniczył w kampanii przeciw Persji. Wiosną 557 r. został magistrem *militum per Armeniam*. Po śmierci Justyniana był wraz ze swym kuzynem i imiennikiem głównym kandydatem do tronu. Przebywał jednak poza stolicą, co umożliwiło jego krewnemu pozyskanie poparcia senatu i patriarchy Jana Scholastyka. Nowy cesarz wezwał Justyna do stolicy, gdzie ten wpiery został ciepło przyjęty, jednak następnie został wysłany do Aleksandrii, gdzie został zamordowany. Zob. John Robert Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, t. 3, A.D. 527–641 (dalej: PLRE, t. 3), (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 750–754 (Fl. Mar. Petr(us) Theodor(us) Valent(inus) Rust(ic)us Boraïd(es) Germ(anus) Iust(inus) 4).

⁶² Zob. Jan z Biclar, *Chronicon* s.a. 568.2.

⁶³ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* V, 2 (wyd. Bidez/Parmentier, 197, 4–7): Καὶ οὐ πρότερον ἀνείσαν τοῦ θυμοῦ ἢ τῆς ζεούσης μῆνιδος ἐνεφορήθησαν, μέχρις οὗ τὴν κεφαλὴν ἀποτιμηθεῖσαν αὐτὸς τε καὶ ἡ τοῦτου σύνοικος Σοφία ἐθεάσαντο, καὶ τοῖς ποσὶν ἐξελάκτισαν.

relacji cesarstwa z sasanidzką Persją. Autor informuje, że do szachinszacha perskiego Chosroesa został wysłany doświadczony senator Trajan⁶⁴:

miał on sprawować to poselstwo bynajmniej nie w imieniu władzy cesarza czy też państwa rzymskiego, lecz przeprowadzić rozmowy w imieniu samej tylko Zofii. Napisała też i ona sama do Chosroesa, uskarżając się zarówno na nieszczęścia, które dotknęły jej małżonka, jak i na położenie państwa, pozbawionego swej najwyższej władzy; podkreślała jeszcze i to, że Chosroes nie powinien atakować opuszczonej kobiety i cesarza przykutego do łoża boleści, a także uderzać na państwo zostawione własnemu losowi, bo przecież i on sam, Chosroes, złożony niegdyś chorobą nie tylko że potraktowany został w podobny sposób, ale nawet najlepszych, jacy tylko byli, lekarzy wysłało do niego państwo rzymskie, i ci wyleczyli go z choroby. Tak więc Chosroes ustąpił [pod wpływem tej argumentacji], i kiedy niewiele już brakowało, by zaatakował rzymskie imperium, zawarł rozejm na okres trzech lat⁶⁵.

Jak widać, wyjątkowość tego poselstwa dostrzegał sam Ewagriusz. Prowadzenie polityki zagranicznej leżało oczywiście poza jakąkolwiek domeną władzy augusty, zatem rolę, jaką odegrała w opisanych wyżej relacjach, należy powiązać z chorobą psychiczną jej męża, na którą zapadł w 573 r., a cesarzowa *de facto* miała wówczas przejąć ster rządów. Właśnie to, dotąd niespotykane, kierowanie cesarstwem przez kobietę sprawiło, że w najwyższych kręgach uznano za konieczne powołanie współwładcy. Wybór padł na komesa ekskubitorów Tyberiusza, którego Justyn ustanowił cezarem w 574 r. Ewagriusz ponownie zwraca uwagę na wiodącą rolę cesarzowej w tym wydarzeniu.

⁶⁴ Trajan był wybitnym senatorem noszącym tytuł patrycjusza i kwestorem *sacri palatii*. W 575 r. został wysłany jako poseł do Persji, gdzie został dobrze przyjęty i doprowadził do zawarcia trzyletniego rozejmu, zob. PLRE, t. 3, 1334 (Traianus 3).

⁶⁵ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* V, 12 (wyd. Bidez/Parmentier, 208, 4–15): οὐκ ἐκ προσώπου τῆς βασιλείας οὐδὲ μὴν τῆς πολιτείας τὴν πρεσβείαν ἀνύσσοντα, ὑπὲρ δὲ γε μόνης Σοφίας τὰς διαλέξεις ποιησόμενον. Γέγραφε δὲ καὶ αὐτὴ πρὸς Χοσρόην, τὰς τε συμφορὰς τάνδρὸς ποτινωμένη τὸ τε τῆς πολιτείας ἀναρχον, καὶ ὡς οὐ δέοι χίρα γυναικὶ καὶ βασιλεῖ κειμένῳ καὶ ἐρήμῃ πολιτεία ἐπεμβαίνειν· καὶ αὐτὸν γὰρ νοσήσαντα μὴ μόνον τῶν παραπλησίων τυχεῖν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς πάντων ἀρίστους ἰατροὺς πρὸς τῆς Ῥωμαίων πολιτείας παρ' αὐτὸν πεμφθῆναι, οἱ καὶ τὴν νόσον διέλυσαν. Πείθεται τοίνυν ὁ Χοσρόης· καὶ μέλλων ὅσον οὐπω τοῖς Ῥωμαίων ἐπιτίθεσθαι πράγμασι, ἐκεχειρίαν ποιεῖται τριῶν χρόνων ἐν τοῖς ἑφοῖς μέρεσι.

W tym to czasie, idąc za radą Zofii, ogłosił Justyn Tyberiusza cezarem⁶⁶.

Wydaje się, że choroba cesarza i przejęcie władzy przez Zofię, a następnie wyniesienie z jej inicjatywy do władzy Maurycjusza było szeroko znane w cesarstwie, Ewagriusz konstatuje więc powszechnie znane fakty, nie poddaje ich jednak osobistej ocenie.

Ostatnią cesarzową, o której wspomina w swym dziele Ewagriusz, była córka cesarza Tyberiusza, a żona jego następcy – Maurycjusza – Konstancyntyna⁶⁷. W *Historii Kościoła* występuje ona dwukrotnie. Po raz pierwszy autor wspomina o niej, gdy informuje o ogłoszeniu Maurycjusza augustem i wzmianka ta ma czysto informacyjny charakter, w której Konstancyntyna pozostaje bierną osobą⁶⁸. Podobnie rzecz ma się z opisem uroczystości zaślubin Konstancyntyny z Maurycjuszem, w którym to wiodącą rolę odgrywa nowy władca, a jego postać i rodzina całkowicie zdominowały *passus* Ewagriusza⁶⁹. Należy podkreślić, że jego opis nie jest wyjątkiem i również Teofilakt Symokatta dużo uwagi poświęcił splendorowi i wyjątkowości cesarskich godów⁷⁰.

Oprócz cesarzowych Ewagriusz wspomina również trzy królowe – słynną Kleopatę, Amalasantę⁷¹, córkę Teodoryka Wielkiego (błędnie określoną przez Ewagriusza jako jego żona) oraz

⁶⁶ Ibidem V, 13 (wyd. Bidez/Parmentier, 208, 21–22): Ἐν τοσοῦτῳ δὲ Καίσαρα Τιβέριον βουλευόμεσι Σοφίας Ἰουστίνου ἀναγορεύει.

⁶⁷ Pierwotnym imieniem Konstancyntyny była Augusta, a imię Konstancyntyna zostało jej nadane przez ojca, Tyberiusza, w momencie jej zaręczyn z przyszłym cesarzem Maurycjuszem, do których doszło w sierpniu 582 r. Po poślubieniu Maurycjusza otrzymała tytuł augusty. W 602 r. została umieszczona w areszcie domowym po buncie Fokasa i straceniu jej męża. Spiskowała przeciwko nowemu władcy, w wyniku czego sama została stracona wraz z trzema córkami w 605 lub 607 r. Zob. PLRE, t. 3, 337–339 (Augusta *quae et Constantina* (Aelia Constantina) 1).

⁶⁸ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* V, 22 (wyd. Bidez/Parmentier, 217, 15–18): Ἄριστον δὲ καὶ τῷ πολιτεύματι κληρὸν καταέλοιπεν ὁ Τιβέριος τὴν Μαυρικίου ἀνάρρησιν: ὃς διένειμε καὶ τὰς ἑαυτοῦ προσηγορίας, τὸν μὲν Μαυρίκιον, Τιβέριον, τὴν δὲ Αὐγουσταν, Κωνσταντῖναν προσειπόν / A już najwspanialsze dziedzictwo, jakie zostawił państwu Tyberiusz, to ogłoszenie Maurycyego cesarzem; podzielił on też swoje imiona, nazywając Maurycyego Tyberiuszem i [swą córkę] Augustę Konstancyntną.

⁶⁹ Ibidem VI, 1 (wyd. Bidez/Parmentier, 222, 4–6): Μαυρίκιος δὲ, ἐπεὶ παρέλαβε τὴν ἀρχήν, πρῶτα μὲν τὰ περὶ τὸν γάμον ἐξηρτύετο, καὶ κατὰ τοὺς βασιλικοὺς θεσμοὺς Αὐγουσταν, τὴν καὶ Κωνσταντῖναν, ἐσοικίζετο. / Tak więc Maurycy, skoro tylko przejął władzę nad państwem, zaczął się najpierw przygotowywać do uroczystości ślubnej, po czym Augustę, zwaną też Konstancyntną, wprowadził pod swój dach jako żonę...

⁷⁰ Zob. Teofilakt Symokatta, *Historiae* I, 10 (wyd. de Boor, 57, 4–59, 5).

⁷¹ Amalasantyna była córką Teodoryka Wielkiego, żoną Eutaryka i matką Atalaryka. Była dobrze wykształcona, znała nie tylko gocki i łacine, ale i grekę. Po śmierci Teodoryka rządziła

Siren⁷², żonę szachinszacha Chosrowa. Pierwszej z nich autor poświęcił krótką wzmiankę informującą, że August ostatecznie pokonał Antoniusza i Kleopatę, „którzy sami śmierć sobie zadali⁷³”. Wzmianka ta ma czysto informacyjny charakter i nie zawiera żadnych ocen, jakkolwiek docenia władzę Kleopatry na równi z Antoniuszem.

Dużo ciekawszy jest *passus* poświęcony Amalasuńcie:

Kiedy Teodoryk ... skończył życie, małżonka jego, Amalasuńta, wzięła w swe ręce opiekę nad wspólnym ich synem, Atalarykiem, i objęła rządy nad państwem, wykazując raczej męski charakter i dzięki temu umiejętnie troszcząc się o sprawy wagi państwowej. Ona to właśnie pierwsza obudziła w Justynianie chęć do wojny z Gotami, wysyłając do niego posłów wtedy, gdy uknuto przeciw niej spisek⁷⁴.

Amalasuńta została przez Ewagriusza bardzo wysoko oceniona, co zapewne wiąże się z jej prorzymską polityką. Określenie, że wykazywała „męski charakter”, nie jest tu pejoratywnym epitetem, a pochwałą, zwłaszcza że autor wiąże z nim pozytywną ocenę jej rządów.

Z Siren wiąże się napis, jaki Chosrow II nakazał umieścić na patenie z czystego złota, ofiarowanej męczennikowi Sergiuszowi we wspomnianym wyżej Sergiopolis. W napisie tym perski władca dziękował świętemu za to, że jego interwencja sprawiła, iż Siren poczęła syna. Znajduje się tu interesujący wtęret:

---

królestwem jako regentka w imieniu swego małoletniego syna. Prowadziła politykę przyjazną wobec cesarstwa. Po śmierci Atalaryka w 534 r. wyniosła na tron Teodahada, który jednak rychło ją wygnął z pałacu w Rawennie na wyspę na jeziorze Bolsena w Etrurii, gdzie została zamordowana, prawdopodobnie 30 kwietnia 535 r. Zob. PLRE, t. 2, 65 (Amalasuintha).

⁷² Siren pochodziła z Chuzestanu i była chrześcijanką aramejskiego pochodzenia. Była ulubioną żoną króla perskiego Chosrowa, proklamowaną królową w 592 r. Dokładna data jej śmierci nie jest znana, została najprawdopodobniej zamordowana w 628 r., zob. PLRE, t. 3, 1144 (Shirin) oraz Oliver Nicholson, *Shirin (Širin)*, w: idem (ed.), *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, (Oxford: Oxford University Press, 2018), 1375–1376.

⁷³ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* III, 41 (wyd. Bidez/Parmentier, 142, 13–16): *Και μετὰ τὴν ἀπότειξιν Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν Αἴγυπτος Ῥωμαίοις προσετέθη, Αὐγουστοῦ Καίσαρος, ἐφ’ οὗ Χριστὸς ἐγεννήθη, καταγωνισαμένου παντελῶς Ἀντώνιον καὶ Κλεοπάτραν, οἱ καὶ ἑαυτοὺς διεχρήσαντο.*

⁷⁴ *Ibidem* IV, 19 (wyd. Bidez/Parmentier, 169, 6–12): *Ἀμαλασοῦνθα ἢ τοῦτω συνουκίσασα τοῦ κοινοῦ παιδὸς Ἀταλαρίκου τὴν ἐπιτροπὴν μετήει καὶ τὴν βασιλείαν διεκυβέρνησα, μᾶλλον πρὸς τὸ ἀρρηναπὸν ἀποκλίναςα καὶ τῆδε τῶν πραγμάτων προνοοῦσα. Ἡ πρώτη πρὸς τὴν ἔφρσιν τοῦ Γοτθικοῦ πολέμου Ἰουστινιανὸν ἐνήγε πέμψασα πρὸς αὐτὸν πρέσβεις, ἐπιβουλῆς κατ’ αὐτῆς ἐξαρτυθείσης.*

A wobec tego, że Siren jest chrześcijanką, ja zaś poganinem, prawo nasze nie pozwala mieć za żonę chrześcijankę. Ja jednakże z uwagi na moją wobec ciebie serdeczność zlekceważyłem to prawo i choć mam inne niewiasty, ją właśnie z dnia na dzień coraz więcej miłowałem i nadal miłuję; dlatego też postanowiłem teraz, o Święty, prosić twej dobroci, by ta umiłowana moja poczęła w swoim łonie. Modliłem się do ciebie i podjąłem postanowienie, że jeśli Siren pocznie w swoim łonie, wówczas noszony przez nią krucyfiks prześlę do twego poświętego kościoła. Z tego też powodu zarówno ja sam, jak i Siren na uwadze mamy, żeby zabezpieczyć ten krzyż na pamiątkę twojego imienia. Jednocześnie postanowiliśmy wysłać, jako pieniężną wartość tego krzyża – która nie przekracza czterech tysięcy czterystu srebrnych staterów – sumę pięciu tysięcy staterów⁷⁵.

Napis, którego wyjątki zacytowano powyżej, znany jest również z nieco odmiennej wersji zawartej w dziele Teofilakta Simokatty, nie jest więc inwencją samego Ewagriusza⁷⁶. Ewagriusz zresztą cytuje go głównie z powodów religijnych, stanowi on bowiem widomy dowód wielkości chrześcijańskiego świętego i jego wyższości nad pogańskimi bogami. Docenienie Sergiusza przez zaratustriańskiego władcę jest czymś niezwykłym, Siren natomiast odgrywa na kartach dzieła całkowicie drugorzędną rolę, pozostaje ona postacią bierną, a autor nie przypisuje jej nawet inicjatywy przedsięwzięcia króla królów.

Ewagriusz wspomina także w krótkich notkach o czterech kobietach związanych z rodziną cesarską, a mianowicie o Eudokii i Placydii, córkach cesarza Walentyniana III, niewymienionej przez niego z imienia Eufemii, córce cesarza Marcjana, oraz o Leoncji, córce cesarza Leona. W przypadku pierwszej z nich autor informuje, że Gejzeryk wydał uprowadzoną przez siebie Eudokię

⁷⁵ Ibidem VI, 21 (wyd. Bidez/Parmentier, 236, 28–237, 13): *Καὶ ἐπειδὴ ἡ Σιρὴν Χριστιανὴ ἐστὶν ἀγὰρ Ἑλλην, ὁ ἡμέτερος νόμος ἄδειαν ἡμῖν οὐ παρέχει Χριστιανὴν ἔχειν γαμετήν. Διὰ τοῦτο τὴν ἐμὴν πρὸς σέ εὐγνωμοσύνην εἰς ταύτην τὸν νόμον παρεῖδον, καὶ ταύτην ἐν γυναιξὶν ἡμέρας ἐξ ἡμέρας ἐν γνησιότητι ἔσχον καὶ ἴσχω, καὶ οὕτω συνείδον νῦν δεηθῆναι τῆς σῆς ἀγαθότητος, ἅγιε, ἐν γαστρὶ συλλαβεῖν αὐτήν. Καὶ ἠτησάμην καὶ συνεταξάμην ἵνα, ἐὰν ἐν γαστρὶ συλλάβῃ Σιρὴν, τὸν σταυρὸν τὸν φοροῦμενον παρ' αὐτῆς πέμψω τῷ πανσέπτῳ σου οἴκῳ. Καὶ τοῦτου ἕνεκα ἀγὰρ καὶ Σιρὴν τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔχομεν ἵνα εἰς μνημόσουν τοῦ ὀνόματός σου, ἅγιε, τοῦτον τὸν σταυρὸν κρατῶμεν. Καὶ συνείδομεν ἀντ' αὐτοῦ τὴν τιμὴν αὐτοῦ, μὴ συντείνουσας περαιτέρω τῶν τετρακισχιλίων τετρακοσίων στατήρων μιλιαρσιῶν, πεντακισχιλίους στατήρας ἐκπέμψαι.*

⁷⁶ Teofilakt Symokatta, *Historiae* V, 14, 2–11 (wyd. de Boor, 214, 5–216,11). W przeciwieństwie do Ewagriusza Teofilakt nie wspomina, że napis ten został wyryty na patenie, lecz mówi o wysłanym przez króla liście w języku greckim (Teofilakt Symokatta, *Historiae* V, 14, 1 (wyd. de Boor, 214, 3–4): *ἐπιστολὴν δὲ ἐξέπεμψεν Ἑλληνικῇ συμφράσει χρησάμενος.*

za swego syna Huneryka, zaś Placydę odesłał do Konstantynopola⁷⁷. W przypadku Eufemii Ewagriusz podaje jedynie, że Marcjan swą córkę oddał za żonę Antemiuszowi⁷⁸. W końcu, w przypadku Leoncji, informuje on, że Marcjan poślubił młodszą córkę cesarza Leona⁷⁹. Żadna ze wspomnianych niewiast nie odgrywa na kartach *Historii Kościoła* jakiegokolwiek aktywnej roli.

Pozostałe kobiety w dziele Ewagriusza występują w opowieściach o charakterze hagiograficznym. Związane są najczęściej z anonimowymi kobietami odgrywającymi często jedynie role statystek. Opowieści te stanowią wszakże możliwość wglądu w mentalność autora i jego opinie dotyczące ról pełnionych w późnoantycznym społeczeństwie. Przy okazji opisu sanktuarium Symeona Stylity⁸⁰ Ewagriusz zwraca uwagę, że w najbliższe otoczenie kolumny świętego dostęp mieli jedynie mężczyźni, natomiast kobietom wstęp w to miejsce był surowo zakazany i pieczołowicie pilnowano, aby był przestrzegany i kobiety stały poza tym miejscem. Informując o tym zakazie, Ewagriusz wyraża nim pewne zdziwienie, podaje bowiem: „nie wiem, z jakiego powodu”⁸¹, zatem zakazu tego nie uważał za coś oczywistego.

Jedyną aktywną postacią w opowieściach o charakterze hagiograficznym jest święta Tekla. Ewagriusz opisuje rolę, jaką miała ona odegrać w czasie uzurpacji Bazyliskosa, gdy ukazała się w śnie cesarzowi Zenonowi i obiecała mu powrót do władzy. W wyniku tej wizji cesarz miał wraz z wojskiem wyruszyć do Konstantynopola⁸². Autor zachowuje pewien dystans wobec tej opowieści, dorzuca bo-

⁷⁷ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* II, 7.

⁷⁸ Ibidem II, 16. Eufemia była jedyną córką cesarza Marcjana. Antemiusz był wnukiem prefekta pretorium Wschodu Antemiusza i synem magistra militum Prokopiusza. Wiosną 467 r. cesarz Leon wysłał go wraz z armią jako cesarza na Zachód. Został proklamowany augustem w Rzymie 12 kwietnia tego roku. W 472 r. został zamordowany na rozkaz swego zięcia Rycymera, por. PLRE, t. 2, 96–98 (Anthemius 3).

⁷⁹ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* III, 26.

⁸⁰ Symeon Stylita postawił w 423 r. swą kolumnę w syryjskiej wsi Telanissos w miejscu zwanym następnie Qal’at Sim’an. Na kolumnie tej spędził resztę swego życia. Po śmierci stylity w 459 r. powstało wokół kolumny monumentalne sanktuarium, wzniesione za panowania cesarza Zenona. W tym czasie była to największa budowla chrześcijańska, która rychło stała się celem licznych pielgrzymek, zob. Rafał Kosiński, *The Emperor Zeno. Religion and Politics*, (Cracow: Historia Iagellonica, 2010), 205–206.

⁸¹ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* I, 14 (wyd. Bidez/Parmentier, 24, 30): οὐκ ἔχω ἀνθ’ οὗτου λέγειν.

⁸² Ibidem III, 8.

wiem określenie „ὡς φασί – jak powiadają”⁸³, co może oznaczać, że nie jest do końca pewien jej wiarygodności.

Inna cudowna opowieść Ewagriusza dotyczy już wydarzenia, które znał z autopsji. Otóż żona jednego z jego sekretarzy z powodu braku pokarmu nie mogła karmić nowo narodzonego dziecka. Na szczęście pomocy udzielił słynny stylita – Symeon Młodszy⁸⁴ – który nakazał mężowi owej niewiasty przyłożyć rękę do jej piersi, dzięki czemu pojawił się obfity pokarm⁸⁵.

Opisując ascezę świętych mężów, informuje, że niektórzy z nich do tego stopnia wyzbyli się namiętności i pożądliwości. Jednym z przejawów takiej postawy miało być to, że udawali się oni do łaźni publicznych:

gdzie na ogół przebywają razem z niewiastami i razem z nimi się kąpią, bo do tego stopnia ujarzmili w sobie namiętności, że nawet naturze narzucili swą władzę i ani wzrok, ani dotyk, ani nawet samo objęcie kobiety nie zdoła nakłonić ich do tego, by się mieli znaleźć bez reszty po stronie swej własnej natury: w męskim towarzystwie są mężami, a w towarzystwie kobiet – niewiastami, i pragną mieć uczestnictwo tak w jednej płci, jak i w drugiej, a nie tylko w jednej⁸⁶.

W opisie tym nie znajdujemy żadnego śladu mizoginizmu, a postawa ascetów, którzy „pragną mieć uczestnictwo” również w płci kobiecej i są „w towarzystwie kobiet – niewiastami”, wydaje się rewolucyjna w społeczności tego okresu. Ewagriusz nie tylko nie jest nią zszokowany, ale uważa wręcz taką postawę za wyraz najwyższego stopnia życia ascetycznego.

⁸³ Ibidem (wyd. Bidez/Parmentier, 107, 30).

⁸⁴ Symeon Stylita Młodszy, słynny słupnik syryjski, który w wieku około siedmiu lat obrał ten rodzaj ascezy, pozostając na słupie przez 68 lat. Słynął z dokonywanych za jego pośrednictwem cudów. Symeon był również twórcą traktatów ascetycznych, listów i innych pism, z których zachowały się tylko nieliczne. Zmarł 24 maja 592 r. Zob. Lucy Parker, *Symeon Stylites the Younger and Late Antique Antioch*, (Oxford: Oxford University Press, 2022).

⁸⁵ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* VI, 23.

⁸⁶ Ibidem I, 21 (wyd. Bidez/Parmentier, 31, 10–16): *καὶ βαλανεῖοις δὲ συκνοῖς ὀμιλοῦσι, τὰ πολλὰ γυναῖξι συναλιζόμενοι καὶ συλλουόμενοι, οὕτω τῶν παθῶν περιγενομένοι ὡς καὶ τῆς φύσεως τυραννῆσαι, καὶ μηδὲ τῇ ὄψει, μηδὲ τῇ ἀφῆ, μηδὲ μὴν αὐτῇ τῇ περιπλοκῇ τοῦ θήλεος πρὸς τὴν ἰδίαν ἀποκριθῆναι φύσιν· μετὰ ἀνδρῶν δὲ ἀνδρας εἶναι, μετὰ γυναικῶν τ' αὐτῆς γυναικας, ἐκατέρως τε μετέχειν ἐθέλειν φύσεως καὶ μὴ μῖσος εἶναι.*

Potwierdzenie tego można odnaleźć w innym passusie, w którym autor opisuje dostarczenie patriarsze Antiochii Sewerowi⁸⁷ wyroku ekskomuniki nałożonej nań przez biskupów Kosmasa z Epifanii i Seweriana z Aretuzy. Zadanie dostarczenia ekskomuniki Sewerowi powierzone zostało Aurelianowi, diakonowi z Epifanii⁸⁸. Aurelian bardzo bał się patriarchy, więc „włożył na siebie szatę niewieścią i udał się do Sewera, pełen udanej skromności, drożąc się i czyniąc ceregiele, i całym swym zachowaniem stwarzając pozory, że jest kobietą; za czym mając na głowie zasłonę spływającą aż na piersi, pośród jęków i głębokich westchnień o pomoc, pod pozorem jakiejś supliki⁸⁹, po czym wręczył mu ekskomunikę i uciekł, nim Sewer zdążył zapoznać się z treścią pisma. Ewagriusz nie dostrzega niczego zdrożnego w przebraniu się diakona za kobietę i chociaż opis zachowania diakona wydaje się swego rodzaju przesadną parodią kobiecości, to jednak nie wzbudził on zaniepokojenia otoczenia patriarchy, być może więc diakon starał się naśladować rzeczywiste zachowanie suplikantek w obliczu biskupa. Warto też zauważyć, że twarz kobiety była zakryta, co może wskazywać na obowiązujące w otoczeniu hierarchy zasady dotyczące ubioru kobiet.

⁸⁷ Sewer przybył w 508 r. do Konstantynopola w celu obrony antychalcedońskich mnichów Palestyny przed prześladowaniami, zyskał następnie ogromny wpływ na cesarza Anastazjusza. Korzystając ze wsparcia władcy, Sewer został 16 listopada 512 r. wyniesiony do godności patriarchy Antiochii i niezwłocznie potępił *Tom* papieża Leona, postanowienia chalcedońskie, Nestoriusza i Eutychesa. Po wyniesieniu na tron cesarski Justyna I w 518 r. został usunięty i udał się do Aleksandrii, gdzie zmarł w 538 r. Zob. Pauline Allen, Charles T.R. Hayward, *Severus of Antioch*, (London: Routledge, 2004); Frédéric Alpi, *La route royale. Sévère d'Antioche et les Églises d'Orient (512-518)*, t. 1-2, (Beyrouth: Ifpo, 2010).

⁸⁸ Epifania (obecnie Hama w Syrii), niewielkie miasto w dolinie rzeki Orontes w prowincji Syria II. Ponieważ sam Ewagriusz pochodził z Epifanii, mógł tę anegdotę zasłyszeć w swym rodzinnym mieście.

⁸⁹ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* III, 34 (wyd. Bidez/Parmentier, 133, 27-32): ἐσθητα γυναικεῖαν ἑαυτῷ περιθεῖς προσήει τῷ Σευήρῳ, ἀκκιζόμενός τε καὶ θρυπτόμενος καὶ διὰ πάντων τὸ εἶναι γυνὴ σχηματιζόμενος, καὶ τὸ κατὰ τῆς κεφαλῆς φάρος μέχρι τῶν στέρνων καθεῖς, ὀλοφυρόμενός τε καὶ μύχιον ποτιώμενος, ἰκετηρίας τινός προσήματι προϊόντι τῷ Σευήρῳ τὴν καθαίρεσιν ἐπιτίθει.

Szczegółowo opisuje Ewagriusz jednego ze świętych mężów – żyjącego w Emesie⁹⁰ Symeona Salosa⁹¹. Wiódł on życie ascetyczne ukryte pod maską szaleńca, zaś swą ascezę prowadził w ukryciu przed ludźmi. Symeon został jednak oskarżony przez służącą jednego z jego przyjaciół o to, że święty z nią współżył, w wyniku czego zaszła w ciążę. Symeon nie zaprzeczył i sprawiał wrażenie człowieka wstydzającego się swego uczynku. Służąca jednak w czasie trudnego porodu zagrażającego jej życiu wyjawiała imię prawdziwego ojca, dzięki czemu akcja porodowa zakończyła się szczęśliwie⁹². Innym razem Symeon odwiedzał prostytutkę w jej domu, czym znów wzbudził podejrzenia ludzi, którzy doprowadzili niewymienioną z imienia kobietę przed sąd. Kobieta zeznała, że nie posiada środków do życia i przez trzy dni głodowała, zaś Symeon przyniósł jej jedzenie i wino, aby mogła się posilić⁹³. Celem tych opowieści jest oczywiście ukazanie cnót świętego, ale przy okazji dają one nam możliwość przyjrzeć się sytuacji niewiast z niższych warstw społecznych. Widzimy, że samotna kobieta, pozbawiona oparcia rodziny, cierpi głód, być może sytuacja zmusza ją nadto do trudnienia się prostytutką. Warto jednak zwrócić uwagę na to, że nadrzędnym celem Ewagriusza jest wskazanie wyjątkowości Symeona, zaś nie wymienia on nawet imion opisywanych kobiet.

---

⁹⁰ Emesa, miasto w Syrii położone w dolinie rzeki Orontes na wschodnim jej brzegu, przewijające w okresie wczesnego cesarstwa bujny rozkwit gospodarczy dzięki położeniu na szlaku karawan prowadzących do Zatoki Perskiej. Prawdopodobnie za panowania Domitjana miasto zostało włączone do rzymskiej prowincji Syria. Emesa była centrum kultu boga Heliogabala, jednak od V w. miasto stało się ważnym ośrodkiem chrześcijańskim. Zob. Nikita Elisséeff, *Homs (Hims)*, w: Clifford Edmund Bosworth (ed.), *Historic Cities of the Islamic World*, (Leiden–Boston: Brill, 2007), 155–163; Zofia Kusztal, *Emesa. Historia miasta od momentu jego powstania (I w. p.n.e./I w. n.e.) aż do początku VII w. n.e.*, Katowice 2014 (niepublikowana praca doktorska).

⁹¹ Poza przekazem Ewagriusza w VII w. powstał żywot Symeona Salosa, którego autorem jest biskup Neapolis Leoncjusz. Znał on opis Ewagriusza, w przeważającej części powtarzając jego opowieść w swym dziele. Więcej na temat tego autora i jego dzieła zob. Derek Krueger, *Symeon the Holy Fool: Leontius's Life and the Late Antique City*, (Berkeley: University of California Press, 1996).

⁹² Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* I, 34.

⁹³ Ibidem.

Motyw prostytucji pojawia się u Ewagriusza ponownie w opisie zniesienia przez Anastazjusza podatku *chrysargyron*⁹⁴. Autor wymienia grupy ludności, które były zobowiązane do jego uiszczania, wśród nich kobiety, „które sprzedawały kwiecie swej urody i bez żadnych hamulców oddawały się nierządowi w ukrytych i sekretnych miejscach miasta i w domach rozpusty”⁹⁵. Oczywiście Ewagriusz negatywnie ocenia prostytucję kobiet, należy jednak podkreślić, że dużo surowiej odnosi się do męskiej prostytucji, co widzimy w dalszej części tego passusu: „spoczywał on [sc. podatek] ponadto na osobnikach płci męskiej, którzy zaprzędali się nierządowi i hańbią nie tylko naturę, lecz także i ludzką społeczność”⁹⁶. W opisie chciwości cesarza Justyniana autor podaje, że „jeśli jakaś nierządnicą, chciwym okiem patrząc na bogactwa jakiegoś człowieka, fałszywie pomówiła go o bliższy z nią kontakt lub o czyn nierządny, momentalnie brały w łeb przepisy prawa, i skoro tylko niewiasta owa zdażyła przybrać Justyniana za współuczestnika haniebnego zysku, całe bogactwo ofiary fałszywego oskarżenia przenosiła do swego domostwa”⁹⁷. W passusie tym postać nierządnicy wykorzystana została dla krytyki bezgranicznej chciwości cesarza Justyniana i jego nieposzanowania praw. Chciwość i łamanie porządku prawnego dla zaspokojenia własnych pragnień jest typowym elementem tzw. *Kaiserkritik*. Źródło tego opisu pozostaje nieznane, jakkolwiek krytyka chciwości Justyniana lub jego urzędników powszechnie występowała w źródłach⁹⁸. Tym niemniej wspomniana prostytutka jest z pewnością ukazana jako postać negatywna.

⁹⁴ *Chrysargyron (collatio lustralis)* był podatkiem wprowadzonym przez Konstantyna I. Pobierany był co cztery lata od kupców, rzemieślników, stowarzyszeń, osób czerpiących zyski z pożyczek oraz nierządu. Podatek ten został zniesiony przez Anastazjusza w 498 r.; zob. Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300–1450*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 175–178.

⁹⁵ Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* III, 39 (wyd. Bidez/Parmentier, 137, 9–12): και τῆς ἀπεμπολούσας τὴν ὄραν τοῦ σώματος καὶ χύδην πορνείαις ἐπὶ τοῖς κεκρυμμένοις καὶ λανθάνουσι τῆς πόλεως τόποις ἐπὶ χαμαιτυπείαις ἐκδεδομέναις.

⁹⁶ Ibidem (wyd. Bidez/Parmentier, 137, 12–13): καὶ πρὸς γε τοῖς ἡταιρηκόσι καὶ μὴ μόνον τὴν φύσιν ἀλλὰ καὶ τὸ πολίτευμα καθυβρίζουσιν.

⁹⁷ Ibidem IV, 30 (wyd. Bidez/Parmentier, 179, 24–28): Ἦν δὲ καὶ γυνὴ ἐταιριζομένη ἐποφθαλιμῶσά τω ὀμιλίαν τινὰ ἢ μίξιν ἀνέπλασεν, εὐθὺς ἅπαντα φροῦδα τὰ τῶν νόμων καθίστατο, καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν προσεταιρισμένη τοῦ ἀπίου κέρδους ὄλον τὸν πλοῦτον τοῦ συκοφαντηθέντος οἴκου μετεσκευάσατο.

⁹⁸ Zob. komentarz Michaela Whitby'ego do tego passusu w: *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, 233, przypis 86. O chciwości jako dominującym wątku w krytyce Justyniana w *Historii sekretnej* Prokopiusza z Cezarei zob. Rene Pfeilschifter, *The Secret History*, w: Mischa Meier, Federico Montinaro (eds.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, (Leiden-Boston: Brill, 2022), 121–136, zw. 127.

Podsumowanie

W każdym z omawianych w niniejszym artykule czterech dzieł kobiety wymieniane z imienia to przede wszystkim cesarzowe i członkinie rodzin cesarskich. W dziele Teodora to 12 na 14 wymienionych z imienia kobiet, u Wiktora siedem na dziesięć, u Ewagriusza do 12 na 16 przypadków, jedynie u Pseudo-Zachariasza to jedynie 7 na 18 osób. Jeżeli ograniczymy tę grupę do samych cesarzowych, to zobaczymy, że w przypadku dzieł Teodora i Wiktora stanowią one równo połowę pojawiających się na kartach ich dzieł wymienianych z imienia kobiet, zaś u Ewagriusza nawet 56% z nich. Wyjątkiem jest Pseudo-Zachariasz, w dziele którego cesarzowe to zaledwie jedna trzecia nazywanych niewiast, ale wpływ ma na to ponadprzeciętne występowanie na kartach tego dzieła znanych z imienia kobiecych postaci biblijnych.

Cesarzowe są zazwyczaj wspominane w celach „genealogicznych” czy po prostu informacyjnych, część z nich pełni jedynie bierne role, jak Weryna w dziele Teodora Lektora czy Pulcheria w dziele Pseudo-Zachariasza, niektóre jednak odgrywają rolę aktywną, jak Pulcheria w dziele Teodora Lektora, która jest mądrą, roztropną i zdecydowaną augustą mającą znaczący wpływ na nieudolnego brata. Na kartach analizowanych dzieł cesarzowe najczęściej do powiedzenia zdają się mieć w momencie śmierci cesarza. W przypadku braku męskiego potomka lub wyznaczonego za życia współwładcy to cesarzowe-wdowy zyskują rangę „nośnika” władzy, legitymizując wybór następcy – taką rolę pełni Pulcheria u Ewagriusza, Ariadna we wszystkich omawianych dziełach, Weryna u Teodora Lektora i Ewagriusza czy Zofia u Ewagriusza. Również Marcjan powoływał się na swoje prawa do tronu ze względu na żonę Leoncję. Ta rola odgrywana przez cesarzowe w czasie „bezkrólewia” jest akceptowana przez wszystkich autorów.

Ewagriusz chwali również „męski charakter” i aktywne wchodzenie w rolę męską Amalasanty. Ten sam autor dopuszcza też kierowanie państwem przez kobietę w nadzwyczajnej sytuacji (Zofia zastępująca męża Justyna). Ewagriusz jest zresztą najbardziej przychylny kobietom, dziwiąc się na przykład zakazowi dostępu niewiast do kolumny Symeona. Z kolei opisując cesarzową Eudokię, podkreśla on jej wykształcenie i talent poetycki, co jest skądinąd wskazówką, że niewiasty niewywodzące się z arystokracji też bywały dobrze wykształcone.

Więcej informacji na temat cech kobiecych pojawia się we wtętach o charakterze hagiograficznym. Opowieści te mają często charakter dydaktyczny. Teodor Lektor przykładowo pisze o nieskromnych kobietach ukaranych siwizną. Najwięcej opowieści typu hagiograficznego znajduje się jednak w dziele Ewagriusza. Święta Tekla, ukazując się w wizji cesarzowi Zenonowi, przyczyniła się do restauracji jego władzy, była bowiem impulsem, który zachęcił go do działania. W jego dziele widzimy też kobiety z niższych warstw społecznych – służącą, nierządnicę, pracownicę najemną.

Ewagriusz też najczęściej ceni „cnoty niewieście”, takie jak wierność zmarłemu mężowi czy czystość Pulcherii. Z kolei Pseudo-Zachariasz docenia skromność, czystość i wierność kobiet. W dziele tego ostatniego autora znajduje się również etnograficzny wtęt dotyczący Amazonek, nader szeroka galeria kobiecych postaci oraz wiele odwołań biblijnych, czego brak u pozostałych autorów.

Dosyć niejednoznaczna jest natomiast ocena przez autorów roli religijnej pełnionej przez kobiety na kartach historiografii kościelnej. Z uwagi na cel wspomnianej historiografii – ukazanie dziejów Kościoła – kwestia ta dla jej twórców wydaje się bardzo ważna. W istocie zgodnie jest przez nich wychwalana działalność fundacyjna i charytatywna kobiet (Pulcheria w dziele Teodora Lektora czy Eudokia u Ewagriusza), podobnie jak oddanie się celom modlitewnym (Eudokia u Pseudo-Zachariasza), natomiast z reguły negatywnie ukazany jest aktywny udział kobiet w sporach dogmatycznych. O ile Pseudo-Zachariasz pochwała fascynację cesarzowej Teodory Sewerem, czołowym teologiem antychalcedońskim, to zdecydowanie krytykuje aktywne wsparcie eutylian przez Zenonidę, potępianą za to również przez Teodora Lektora. Rolę szwarczarakteru w dziele Wiktora z Tunnuny odgrywa z kolei zarówno wspomniana wcześniej Teodora, jak i patrycjuszka Antonina, ukazane jako intrygantki. Co ciekawe, żadne z badanych dzieł nie wspomina aktywnej roli „teologicznej” nawet u władczyń podzielających dogmatyczne poglądy autorów. Teodor Lektor wychwala Pulcherię za aktywną rolę polityczną i pobożność, jednak słowem nie wspomina o jej zabiegach zmierzających do unieważnienia postanowień soboru efeskiego z 449 r. Wiktor, zagorzały zwolennik soboru w Chalcedonie, w ogóle o Pulcherii, inicjatorce tego zgromadzenia biskupów, nie wspomina, zaś Pseudo-Zachariasz nie informuje o protekcji Teodory nad monofizytami. Teologia pozostaje domeną mężczyzn. Pseudo-Zachariasz przyznaje wprawdzie, że kobiety mogą mieć znaczący wpływ na edukację religijną, nie

zawsze jednak jest ona korzystna, co widać w przypadku matki patriarchy Efrema.

Żaden z powyższych autorów nie prezentuje jednak jednostronnego – dobrego lub złego – obrazu kobiet jako takich. Najmniej miejsca poświęca im Wiktor, na co wpływ może mieć charakter jego dzieła, pomyślanego przede wszystkim jako opowieść o sporach chrystologicznych, gdzie wydarzenia polityczne stanowią przede wszystkim jedynie panoramę, na której się one toczą. W związku z negacją dogmatycznego zaangażowania kobiet siłą rzeczy nie pojawiają się one licznie w tym dziele, służą kwestiom chronologicznym, genealogicznym lub jako antywzór, jak Teodora czy Antonina, żona Belizariusza. Należy wszakże zauważyć, że w jego dziele brakuje również postaci świętych kobiet czy ascetek, autor nie wspomina nawet o Matronie z Perge, o której pisał Teodor Lektor. Wydaje się więc, że Wiktor generalnie nie jest zainteresowany opisywaniem postaci kobiecych. Nie wydaje się przy tym, aby ta cecha miała związek z jego posługą biskupią, wprawdzie pozytywnie nastawiony do kobiet Ewagriusz był świeckim, to jednak Pseudo-Zachariasz obszerniej opisujący wydarzenia z udziałem kobiet, sam był mnichem.

Generalnie autorzy historiografii kościelnej nie są nadmiernie zainteresowani losami kobiet, z których zdecydowana większość odgrywa na kartach ich dzieł role biernych statystek. Świat przez nich opisywany to świat przede wszystkim męski, niemal wyłącznie mężczyźni są głównymi (i drugorzędnymi) bohaterami, do nich należy aktywna rola i podejmowanie decyzji. Oczywiście mężczyznami są też wszyscy bez wyjątku autorzy historiografii kościelnej (nie tylko czterej analizowani w niniejszej pracy). Wydaje się, że mimo specyficznego charakteru tej historiografii, zaprezentowany na jej kartach obraz jest w jakimś stopniu odbiciem roli odgrywanej przez kobiety w późnej starożytności.

Bibliografia

Źródła

Chronicon paschale = Dindorf, Ludwig (wyd.), *Chronicon Paschale ad exemplar Vaticanum*, t. 1, (Bonn: Eduard Weber, 1832).

Ewagriusz Scholastyk, *Historia ecclesiastica* = Bidez, Joseph. Parmentier, Léon (wyd.), *The Ecclesiastical History of Evagrius with the scholia*, (London: Methuen & Co., 1898).

- Herodot, *Historiae* = Dietsch, Heinrich Rudolf (wyd.), *Herodoti Historiarum libri IX*, 2 tomy, (Leipzig: Teubner, 1894–1898).
- Jan Malalas, *Chronographia* = Thurn, Hans (wyd.), *Ioannis Malalae Chronographia*, (Berlin–New York: De Gruyter, 2000).
- Jan z Antiochii, *Chronicon* = Roberto, Umberto (wyd.), *Ioannis Antiocheni Fragmenta ex Historia Chronica*, (Berlin–New York: De Gruyter, 2005).
- Jordanes, *Romana* = Mommsen, Theodor (wyd.), *Iordanis Romana et Getica*, (Berlin: Weidmann, 1882).
- Kandyd, *Fragmenta* = Henry, René (wyd.), Photius, *Bibliothèque*, t. 1, (Paris: Société d'Édition les Belles Lettres, 1959).
- Prokopiusz, *De Bellis* = Haury, Jakob. Wirth, Gerhard (wyd.), *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, t. 2, (Leipzig: Teubner Verlag, 1963).
- Pseudo-Zachariasz, *Historia ecclesiastica* = Brooks, Ernest Walter (wyd. i tłum.), *Historia Ecclesiastica Zachariae Rhetori vulgo adscripta*, 2 tomy, (Louvain: L. Durbecq, 1924).
- Strabon, *Geographica* = Aujac, Germaine (wyd.), Strabon, *Géographie*, t. 8, *Livre XI*, (Paris: Société d'Édition les Belles Lettres, 1975).
- Teodor Lektor, *Epitome* = Kosiński, Rafał. Szopa, Adrian. Twardowska, Kamilla (wyd. i tłum.), *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, (Kraków: Historia Iagellonica, 2019).
- Teofanes, *Chronographia* = de Boor, Carl (wyd.), *Theophanis Chronographia*, 2 tomy, (Leipzig: Teubner, 1883–1885).
- Teofilakt Symokatta, *Historiae* = de Boor, Carl (wyd.), *Theophylacti Simocattae Historiae*, (Leipzig: Teubner, 1887).
- Vita Danielis Stylitae* = Delehaye, Hippolyte (wyd.), *Vita S. Danielis Stylitae*, *Analecta Bollandiana*, t. 32, 1913, 121–229.
- Zosimos, *Historia Nova* = Paschoud, François (wyd.), *Zosime, Histoire nouvelle*, t. 1, Livres 1–2, (Paris: Les Belles Lettres, 2000).

Opracowania

- Allen, Pauline. *Evagrius Scholasticus the Church Historian*, (Louvain: Peeters, 1981).
- Allen, Pauline. „Zachariah Scholasticus and the *Historia Ecclesiastica* of Evagrius Scholasticus”, *Journal of Theological Studies*, t. 31, 1980, 471–488.
- Allen, Pauline. Hayward, Charles T.R. *Severus of Antioch*, (London: Routledge, 2004).
- Alpi, Frédéric. *La route royale. Sévère d'Antioche et les Églises d'Orient (512–518)*, Vol. 1–2, (Beyrouth: Ifpo, 2010).

- Blaudeau, Philippe. *Alexandrie et Constantinople (451–491). De l'histoire à la géo-ecclésiologie*, (Roma: École française de Rome, 2006).
- Blaudeau, Philippe. „Hypatia nawrócona na nestorianizm? Historia pewnego fałszerstwa”, *U schyłku starożytności*, t. 13, 2014, 133–150.
- Blaudeau, Philippe. „Timothée Aelure et la direction ecclésiale de l'empire post-Chalcedonien”, *Revue des Études Byzantines*, t. 54, 1996, 107–133.
- Desnier, Jean-Luc. „Zosime II, 29 et la mort de Fausta”, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, n°3, octobre 1987, 297–309.
- Destephen, Sylvain. *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*, t. 3. *Prosopographie du Diocèse d'Asie (325-641)*, (Paris: Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, 2008).
- Dobschütz, Ernst von. *Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende*, (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1899).
- Downey, Glanville. „Ephraemius, Patriarch of Antioch”, *Church History*, Vol. 7, 1938, 364–370.
- Elisséeff, Nikita. *Homs (Hims)*, w: Clifford Edmund Bosworth (ed.), *Historic Cities of the Islamic World*, (Leiden–Boston: Brill, 2007), 155–163.
- Fowden, Elizabeth Key. *The Barbarian Plain: Saint Sergius between Rome and Iran*, (Berkeley: University of California Press, 1999).
- Gouillard, Jean. *Camouliana*, w: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, t. 11, (Paris: Letzouzey et Ané, 1949), 616–618.
- Greatrex, Geoffrey. *Le Pseudo-Zacharie de Mytilène et l'historiographie syriaque au sixième siècle*, w: Muriel Debié (ed.), *L'historiographie syriaque*, (Paris: Geuthner, 2009), 33–37.
- Greatrex, Geoffrey. „Pseudo-Zachariah of Mytilene. The Context and Nature of his Work”, *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies*, Vol. 6, 2006, 40–43.
- Greatrex, Geoffrey. Phenix, Robert R. Horn, Cornelia B. *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor. Church and War in Late Antiquity*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2011).
- Grillmeier, Aloys. Éphrem d'Amid, w: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, Vol. 15, (Paris: Letzouzey et Ané, 1963), 581–585.
- Hendy, Michael F. *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300–1450*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

- Hild, Friedrich. Restle, Marcell. *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, (Tabula Imperii Byzantini 2), (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981).
- Horn, Cornelia B. *Asceticism and Christological Controversy in Fifth-century Palestine: The Career of Peter The Iberian*, (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- Karalewsky, Cyrille. Tournebize, François. *Amid*, w: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, t. 2, (Paris: Letzouzey et Ané, 1914), 1237–1249.
- Klein, Konstantin. *Sergiopolis-Rusafa*, w: Oliver Nicholson (ed.), *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, (Oxford: Oxford University Press, 2018), 1360–1361.
- Kosiński, Rafał. *The Emperor Zeno. Religion and Politics*, (Cracow: Historia Iagellonica, 2010).
- Krueger, Derek. *Symeon the Holy Fool: Leontius's Life and the Late Antique City*, (Berkeley: University of California Press, 1996).
- Kusztal, Zofia. *Emesa. Historia miasta od momentu jego powstania (I w. p.n.e./I w. n.e.) aż do początku VII w. n.e.*, Katowice 2014 (niepublikowana praca doktorska).
- Leszka, Mirosław J. *Empress-Widow Verina's Political Activity during the Reign of Emperor Zeno*, w: Waldemar Ceran (ed.), *Mélanges d'histoire byzantine offerts à Oktawiusz Jurewicz à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, (Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1998), 128–136.
- Marquart, Josef. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, (Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, 1903).
- Martindale, John Robert. *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. 2, A.D. 395–527, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).
- Martindale, John Robert. *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. 3, A.D. 527–641, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- Meier, Mischa. „Die Translatio des Christusbildes von Kamulianai und der Kreuzreliquie von Apameia nach Konstantinopel unter Justin II.,” *Zeitschrift für Antikes Christentum*, Bd. 7, 2003, 237–250.
- Meier, Mischa. *Das andere Zeitalter Justinians*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003).
- Moreno Resano, Esteban. „Las ejecuciones de Crispo, Licinio el Joven y Fausta (año 326 d.C.): nuevas observaciones”, *Dialogues d'histoire ancienne*, t. 41, 2015, 177–200.

- Nicholson, Oliver. *Shirin (Širin)*, w: Oliver Nicholson (ed.), *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, (Oxford: Oxford University Press, 2018), 1375–1376.
- Parker, Lucy. *Symeon Stylites the Younger and Late Antique Antioch*, (Oxford: Oxford University Press, 2022).
- Paschoud, François (ed.). *Zosime, Histoire nouvelle*, t. 1, Livres 1–2, (Paris: Les Belles Lettres, 2000).
- Paschoud, François. *Zosimos 8*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. 11 (München: Alfred Druckenmüller Verlag, 1972), 795–841.
- Pfeilschifter, Rene. *The Secret History*, w: Mischa Meier, Federico Montinaro (eds.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, (Leiden–Boston: Brill, 2022), 121–136.
- Treadgold, Warren. *The Early Byzantine Historians*, (Basingstoke/ New York: Palgrave Macmillan, 2007).
- Whitby, Michael. *The Church Historians and Chalcedon*, w: Gabriele Marasco (ed.), *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century A.D.*, (Leiden–Boston: Brill, 2003), 459–466.
- Whitby, Michael. *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2000).
- Witek, Franz. *Amazonen*, w: *Reallexikon für Antike und Christentum*, Supplement-Band 1, *Aaron-Biographie II*, (Stuttgart: Anton Hiersemann, 2001), 289–301.
- Woods, David. „On the Death of the Empress Fausta”, *Greece & Rome*, Vol. 45, 1998, 70–86.